

Bir Sultan, Bir Acı Aşk Hikâyesi

İD MUSTAFA ŞAHİN^a

Geliş Tarihi: 26.03.2020 | Kabul Tarihi: 23.07.2020

Öz: Halil Sultan, Emîr Timur'un torunu ve Mirza Mirânşah'ın oğludur. Mirza Muhammed Sultan ve Mirza Uluğ Bey gibi Halil Sultan da Saray Mülk Hanım'ın gözetimi altında büyüdü. Halil Sultan, dedesi Emîr Timur'un önde gelen emirlerinden Hacı Seyfeddin'in hanımı veya cariyelerinden Şâd Mülk'e aşık olmuş, Emîr Timur'dan habersiz onu nikâhına almıştı. Emîr Timur bu durumu öğrenince derhal kadının öldürülmesini istemişse de araya girenler kadının hamile olduğunu söyleyerek onu bu kararından vazgeçirmişlerdi. Halil Sultan, Mirza Şahrüh ile yaptığı taht mücadelelerinde yenildi. Emîr Argunşah, Emîr Allahdâd, Hanımı Şâd Mülk ve onun hizmetçisi Baba Turmuş ele geçirildi. Emîr Argunşah ve Emîr Allahdâd orada öldürüldü. Baba Turmuş kaçarken suya atlayıp öldü. Mirza Şahrüh kendisine getirilen Halil Sultan'ın yerine oğlu Uluğ Bey'i Semerkand'a vâli yaptı. Halil Sultan'ı da Rey'e görevlendirdi. Kısa bir süre sonra Halil Sultan orada öldü. Aşk acısına dayanamayan Şâd Mülk de intihar etti. Bu çalışmanın amacı devlet yöneticilerinin zaaflarının ve dirayetsizliklerinin doğurduğu olumsuz sonuçları göstererek yöneticilere ve gelecek nesillerin ders almalarını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Timurlular, Halil Sultan, Şâd Mülk, aşk, taht mücadelesi.

^a Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
sahinmustafa66@hotmail.com

A Sultan and a Sad Love Story

Abstract: Khalil Sultan was the grandson of Amir Timur and son of Mirza Miran Shah. Like Mirza Muhammad Sultan and Mirza Ulugh Beg, Khalil Sultan was also raised by Saray Mulk Khanum. Khalil Sultan fell in love with Shad Mulk, wife or a concubine of Amir Hajji Saifuddin, one of the prominent amirs of Timur, and married her without Amir Timur's knowledge. When Amir Timur learned it, he gave an order to kill Shad Mulk; however, people interceded because she was pregnant, and dissuaded Timur from his decision. Khalil Sultan lost the throne struggles to Mirza Shahrukh. Amir Arghun Shah, Amir Allahdad, his wife Shad Mulk and her servant Baba Turmish were all captured. Arghun Shah and Allahdad were killed at the scene. Baba Turmish jumped into the water while escaping, and died. Mirza Shahrukh appointed his own son Ulugh Beg as the governor of Samarkand instead of Khalil Sultan who was delivered to himself. He appointed Khalil Sultan as governor of Ray. After a short while, Khalil Sultan died. Being unable to stand the pangs of love, Shad Mulk killed herself. This study aims to show the negative results of the behaviors of weak and state administrators and to ensure that the managers and future generations take lessons.

Keywords: Timurids, Khalil Sultan, Shad Mulk, love, throne struggle.

Giriş

Halil Sultan 27 Recep 786/14 Eylül 1384'te Herât'ta doğdu.¹ İsmi bazı kaynaklarda Nasiredîn Mirza Halil Sultan olarak da geçmektedir.² Babası, Emîr Timur'un oğlu Mirza Mirânşâh,³ Annesi Özbek hanı Ak Süfî'nin kızı Sevin (Sevi,

¹ Anonim, *Mu'izzu'l-ensâb*, İstoria Kazah u Persidskih İstocnikah, III, (Prevad (Çev. Ş. H. Vahidov), Almatı: Dayk Press, 2006, s. 147; W. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, (Çev. İsmail Aka), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s.72; Aynı Müellif, "Halil Sultan", *İ.A.*, C.5, İstanbul: MEB, 1987, s.162.

² Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkîretü's-Şuarâ (Tezkere-i Devletşâh)*, C. 3, (Trc. Necati Lugal), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1997, s. 420; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, (Çev. Ö. R. Doğrul), Ankara: TTK, 2006, s.25 dn. 59, 78.

³ Muiz, 103. Mirza Mirânşâh henüz on dört yaşındayken Emîr Timur 782/1380 yılında onu Horâsân vâililiğine gönderdi. Daha sonra ona Azerbaycan'ı verdi. Şerefüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur Zafernâme*, (Çev. ve Notlar Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yay., 2013, s.125, 217, 265. Mirza Mirânşâh burada görevliken 798/1395-96 yılında avlanmak üzere Hoy tarafına gittiğinde attan düşüp başını çarpınca beyin sarsıntısı geçirdi. Bu nedenle delirme işaretleri görüldü. 1399 yılından itibaren uygunsuz davranışlar sergilemeye başladı. İleri gelen kimseleri öldürttü ve bazı binaları yıktırdı. Babasının hazinesini etrafındakilere dağıttı. Suçlamalarda bulunduğu karısı Hanzâde de kaçıp Semerkand'a gitti. Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, (Çev. İ. Aka), Ankara: TTK, 2011, s.1-3; Klaviyo, *Emîr Timur Devrinde Kadîs'ten Semerkand'a Seyahat*, (Çev. Ö. R. Doğrul), İstanbul: Nakışlar Yay., 1975, s.97, 152; Devletşâh, s.395-396; Hasan-ı Rumlu, s.79; Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015, s.64-66. Hanzâde, Mirza Mirânşâh'ın yaptıklarını ve yapacaklarını Emîr Timur'a anlattı. Onun isyan etmek fikrinde olduğunu, Emîr Timur'un tahtını ele geçirmek düşüncesi taşıdığını söyledi. İbn Arabşâh, Mirânşâh'ın babasının yaşlandığını ve görevi bırakması gerektiğine ilişkin ona gönderdiği mektubu ayrıntılı olarak kaydetmiştir. Mirza Mirânşâh aynı yıl içinde görevinden azledilip yerine oğlu Mirza Ebubekir getirildi. Klaviyo, s.97, 152; İbni Arabşâh, *Acâibu'l-Makdûr fi Nevâib-i Emîr Timur (Bozkırdan Gelen Bela)*, (Arapçadan çev. ve notlar Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yay., 2012, s. 175-177; Devletşâh, s. 397; Hasan-ı Rumlu, s.79, dn. 150. Mirza Mirânşâh bu tarihten sonra Bağdad'da oturdu. Klaviyo'nun geçişi esnasında Mirza Mirânşâh'ın Sultaniye'de bulunma sebebi birkaç hafta önce buradan geçen Emîr Timur'u karşılayıp hürmet göstermek içindi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Klaviyo, s. 95-97, 152-153. Mirza Mirânşâh, Karakoyunlu Kara Yusuf ile 24 Zilkaade 810/21 Nisan 1408 tarihinde yapılan savaşta öldürüldü. Bu savaşın 24 veya 26 Zilkaade tarihinde olmasıyla ilgili olarak kaynaklarda farklılık vardır. İbni Arabşâh, s. 370; Tacü's-Selmânî, *Târîhnâme*. (Çev. İ. Aka), Ankara: TTK, 1988, s. 93; El-Hüseynî, s.64; Hâfız-i Ebrû, *Zubdetü't-Tevârih*. C.3, (Neşr. S. K. Cevâdî), Tahran: Kitabhâne-yi Millî-yi İnan, 1380, s.229; Devletşâh, s.397; Mîrhând, *Ravzâtu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, C. 6, (Neşr. Çapepirûz), Tahran: Kitabfuruşihâ-yi Merkezi Hayyam, 1339, s. 559; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdî'l-Beşer*, C. 3, (Neşr. Muhammed Debrsiyâkî), Tahran: Kitâbfurûş-i Hayyam, 1362, s. 571; Hasan-ı Rumlu, s.64; V. Minorsky, "The Qara-qoyunlu and the Qutb-shahs (Turkmenica, 10)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 17, No. 1,

Süyün) Beg'dir. Sevin Beg, Mirza Miranşah'ın ağabeyi Mirza Cihangir'in hanımıydı. Cihangir'in 1376 yılında ölümünden sonra Emîr Timur onu, henüz on yaşında olan Mirza Miranşah ile evlendirdi. Sevin Beg, Hanzâde ismiyle meşhur olmuştu.⁴

Halil Sultan, Emîr Timur'un hanımlarından Saray Mülk Hanım'ın terbiyesinde yetişti.⁵ Emîr Timur'un önde gelen emîrlerinden Hudaydâd, Halil Sultan'a atabey tayin edildi. Halil Sultan atabeyinin gözetiminde askerî alanda bilgi ve tecrübelerini arttırdı.⁶

Emîr Timur, Mirza Miranşah'ın aklî sorunlar yaşayıp etrafa zarar verdiğinde bu görevi oğlu Mirza Ebubekir'e verdiyse de o, babasından alınıp kendisine verilen bu görevleri kabul etmedi. Klaviyo aynı görev Halil Sultan'a verilse onun seve seve yapacağını, çünkü Halil Sultan'ın hem babasına muhalif olduğunu hem de diğer kardeşleriyle aynı anneden olmayıp üstelik de onlara rakip olduğunu kaydetmiştir. Hatta Klaviyo, Halil Sultan'ın babasına o kadar çok muhalif biri olduğunu, babasının öldürülmesi gerekse onun bunu yapmaktan sakınmayacağını kaydetmiştir.⁷

Halil Sultan daha dedesi Emîr Timur'un sağlığında orduda çok önemli görevleri başarıyla yapmış bu nedenle bahadır unvanı almıştı. Dedesi Emîr Timur zamanında Beylekan, Arran ve

(1955), s.58; Hüseyin Mîr Ca'ferî, *Târîh-i Timurîyân ve Türkmânân*, Tahran 1393, s.240. Mirza Miranşah'ın çocukları şunlardı. Oğulları: Sultan Mahmud, Suyurgatmuş, İcil, Halil Sultan, Ömer Bahadır, Ebubekir Bahadır, Hamid, Şırğa, Mahmud Kasım, Karaçar, Muhammed Timur, Seyyîd Ahmed, Ebû Salih, Feruhzat, ve ismi bilinmeyen küçük yaşta ölen bir oğlu. Kızları: Kutluğ Sultan, Bigi Sultan, Saadet Sultan. Muiz, s. 141-142.

⁴ Klaviyo, s. 97; El-Hüseyînî, s.1-3, dn1; Hâfız-i Ebrû, C.3, s.436; Abdürrezzak es-Semerkanî, *Matlaü's-Sadeyn ve Mecmau'l- Bahreyn*, C.2/1 (Edt. A. Hüseyin Nevâî), Tahran: Pejuheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mütalaat-ı Ferhengi, 2004, 153; Muiz, 147; Barthold, *Halil Sultan*, s. 162; Musa Şamil Yüksel, "Türk Kültüründe Levirat ve Timurlularda Uygulanışı", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages*, C. 5, S. 3, (2010), s. 2047.

⁵ Klaviyo, s. 96-97; Muiz, s. 147; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s. 72. Mirza Uluğ Bey de aynı hâtûnun terbiyesinde yetişti. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s. 57, 72; Aynı Müellif, *Halil Sultan*, s.162.

⁶ Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: TTK, 2009, s. 25.

⁷ Klaviyo, s. 96.

günümüzdeki Ermenistan, civarının yönetimini üstlendi.⁸ 1399 yılındaki henüz on beş yaşındayken Hindistan seferinde onun yararlılığı görülmüştü.⁹ 803/1401 yılındaki Bağdad kuşatmasına katıldı ve büyük kahramanlıklar gösterdi. O, Emîr Şeyh Nureddin ile birlikte surlara merdiven dayayarak kaleye girenlerdendi.¹⁰

802-807/1399-1404 yılları arasında Yedi Yıllık Sefer olarak bilinen dedesi Emîr Timur'un Batı Seferi'ne katıldı.¹¹ Bağdad ve Lûristan tarafında faaliyetlerde bulunan Halil Sultan daha sonra Mirza Ebubekir Bahadır'ın komutasında Kemah Kalesi'nin alınmasında görev aldı.¹² 804/1402 yılındaki Ankara Savaşı'na katılıp babası Mirza Miranşah ile birlikte ordunun sol kolunda görev aldı.¹³ Bu savaştan sonra aynı yılda Emîr Timur tarafından kendi tümeni ile doğu hududunu koruması için Semerkand'a başkumandan olarak gönderildi.¹⁴ Barthold'a göre bu dönemde Emîr Timur'un Halil Sultan'a ayrı bir sevgisi vardı. Zamanın devlet büyükleri onun çok parlak bir istikbali olacağından söz ediyorlardı.¹⁵

Halil Sultan hakkında gerek Timurlularla ilgili eserlerde ve gerekse müstakil çalışmalar mevcuttur. Ancak onun devlet yönetiminde zaafa düşmesinin nedenlerini ayrıntılı şekilde anlatan çalışma yok denecek kadar azdır.

Bu çalışmanın amacı Halil Sultan'ın hükümdar olması sırasındaki faaliyetleri, onun zaafalarını ve tedbirsizliğinin doğurduğu kötü sonuçları anlatarak devlet yöneticilerinin zaaflarının ve dirayetsizliklerinin olumsuz sonuçlarını göstererek yöneticiler ve gelecek nesillerin ders almalarını sağlamaktır.

⁸ Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatih'i*, (Çev. Zuhâl Bilgin), İstanbul: Kitap Yay., 2006, s.120-121; Abdülhüseyn-i Nevâî, *Esnâd ü Mükâtebât-ı Târîh-i İrân ez Tîmûr tâ Şâh İsmâ'îl*, Tahran 1341, s.141-142.

⁹ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.72; Aynı Müellif, *Halil Sultan*, s.162.

¹⁰ El-Hüseynî, s.1-25.

¹¹ Barthold, *Halil Sultan*, s.162.

¹² Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, (Çev. N. Lügal), Ankara: TTK, 1987, s. 300.

¹³ Nizamüddin Şâmî, s.304, 307; El-Hüseynî, s.27; Alan, s.73.

¹⁴ El-Hüseynî, s.32; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.67, 72; Aynı Müellif, *Halil Sultan*, s.162.

¹⁵ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.72.

1. Halil Sultan'ın Şâd Mülk İle Evliliği ve Emîr Timur'un Ölümüne Kadar İlişkileri

Halil Sultan, Emîr Hacı Seyfeddîn'in¹⁶ hanımlarından veya kumalarından¹⁷ Şâd Mülk Ağa'ya âşık oldu. Dedesi Emîr Timur

¹⁶ Emîr Hacı Seyfeddîn-i Nüküz olarak da bilinen Emîr Seyfeddîn, Emîr Timur'un devlet kurma mücadelesinin ilk başlarından itibaren onun yanında bulunmuş bir emirdir. Nüküz kabilesindedir. Muiz, s. 129, 149. Gerek Timurlu Devleti kurulmadan önce ve gerekse sonra Emîr Timur'un verdiği görevleri başarıyla yerine getirmiştir. Onun bulunduğu bazı görevler şunlardır. 765/1363-1364 yılında Timur Semerkand'a giderken yanında Emîr Cakü ile birlikte Emîr Seyfeddîn de vardı. Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, (Türkçe çev. Osman Karatay), İstanbul: Selenge Yay., 2006, s.188. 762/1361-13623 veya 765/1363-1364 yılında yapıldığı tahmin edilen Çamur Şavaşı'nda da Emîr Seyfeddîn vardı. Hâfız-i Ebrû, C.2, s.339; Hândmîr, s. 404; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 1/2, s. 345; Mirza Haydar Duğlat, s. 193. 781/1379-1380 yılında ki Harzem Seferi'nde de yer aldı. Fâsîh Ahmed b. Celâleddîn Muhammed Hâfî, *Mücmel-i Fâsîhî*, C. 3, (Tsh. ve Thş. M. Ferruh), Meşhed: Kitabfuruş-i Bastan, 1339, s.115; Şerefüddin Ali Yezdî, s.122; Hâfız-i Ebrû, C.2, s. 548-49; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 1/2, s. 512. Emîr Timur, kurultayına katılması için Herât Meliki Pir Ali'ye Emîr Seyfeddîn'i göndermişti. Şerefüddin Ali Yezdî, s.124; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.1/2, s.523. 784/1383 yılında Hacı Seyfeddîn'in oğlu Seyfûlmülk, Argunşah ve Şeyh Ali Bahadır ile birlikte Cete üzerine gönderildi. Mîrhând, s.132.785/1383-1384 yılında Büst'e asker gönderilirken öncü kuvvet olarak yer almıştı. Hâfız-i Ebrû, C.2, s. 596. 788/1386-1387 yılında Ahmed Celayir üzerine giden orduda öncü kuvvetti. Mîrhând, s.145. 789/1387 yılında Toktamuş üzerine yapılan seferde Emîr İygu Timur'a destek için gönderilen orduda komutandı. Şerefüddin Ali Yezdî, s.156; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 1/2, s.593. 795/1393 yılındaki Tikrit kuşatmasında yer aldı. 779-780/1379-1380 yılları arasında hacca gitti. Şerefüddin Ali Yezdî, s.122; Hâfız-i Ebrû, C.2, s. 773; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 1/2, s. 684. 796/1393-1394 yılındaki Gürcistan seferinde yer aldı. Şerefüddin Ali Yezdî, s.245; Hâfız-i Ebrû, C.2, s. 795; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 1/2, s.705. 803/1400-1401 yılında Timur Irak ve Azerbaycan seferine gittiği zaman Semerkand'da Muhammed Sultan'ın yanına da Emîr Seyfeddîn'i bıraktı. Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 1/2, s.887. Emîr Seyfeddîn'in oğlu Emîr Abdussamed Ankara Savaşı'nda da görev aldılar. El-Hüseynî, s.29. Emîr Abdüssamed Mirza Şahrüh zamanında görev yaptı. Hâfız-i Ebrû, C.3, s.14; Hasan-ı Rumlu, s.25. Hatta Halil Sultan üzerine Semerkand'a gitmek için orduyu toplarken Bâdgîs'teki orduyu çağırması için de onu gönderdi. Hasan-ı Rumlu, s.25. Diğer oğlu Abdülmümin, Mirza Şahrüh'un oğlu Emirzâde İbrahim Sultan'ın tavaçısıdır. Huday Kulu da Emîr Seyfeddîn'in oğlu olup Abdülmümin ölünce onun yerine geçti. Muiz, s.167. Mirza Emîr Hacı Seyfeddîn'in diğer bir oğlu da Emîr Abdülkerim'dir. Tacû's-Selmânî, s.109. Ömerşeyh'in oğlu Emirzâde Ahmed'in hanımı ve Emirzâde Sencer'in annesi Emîr Hacı Seyfeddîn'in kızı Tacülmülk Ağa'dır. Muiz, s. 129, 130, 149. Şahmülk Eke de Emîr Hacı Seyfeddîn Nüküz'ün kızı olup Emirzâde Ebubekir'in karısıydı. Sonra Mirza Miranşah'ın oğlu Emirzâde İcil onunla evlendi. Şerefüddin Ali Yezdî, s.428; Muiz, s. 149; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.1/2, s.1005.

¹⁷ Yezdî, El-Hüseynî, Abdürrezzak Semerkandî ve Hândmîr kuması, İbni Arabşah, Devletşâh karısı, Tacû's-Selmânî (Seyfeddîn-i Cavdu'nun şeklinde geçiyor)

Semer kand'dan ayrıldığında onun haberi olmadan bu hanımı nikâhına aldı. Emîr Timur'dan korktuğu için de durumu bir süre gizledi.¹⁸ Şâd Mülk'ün yanında korkarak gidip geldi.¹⁹

Halil Sultan, Şâd Mülk'ü o kadar çok seviyordu ki artık ne yapsa kendisini dizginleyemiyordu.²⁰ Ona âdeta sırlıklam âşık olmuştu. İbni Arabşah'ın bu durumu; "aşk esaretine düşmüş ve artık ondan başkasını görmüyordu. Aşk günden güne artıyor ve onların aşk hikâyesi Mecnûn ile Leylâ ve Ferhat ile Şirin'in hikâyelerini unutturmuştu. Bu aşk Halil Sultan'ın kalbini bütünüyle esir alıp aklını meftun edinceye kadar devam etti. Tüm varlığını Şâd Mülk'e râm edip yüreğine ateş düşürdü. Sanki geniş bir elbise diktirmişler de, ikisi aynı elbise içine girmiş gibiydiler. Sonunda Halil Sultan kadının diliyle, kadın Halil Sultan'ın diliyle konuşmaya başladı." şeklinde kaydetmiştir.²¹ Tacü's-Selmânî ise; Halil Sultan'ın Şâd Mülk'ün yalancı güzelliğine kapıldığını halbuki kadının aslında alçak yaratılışa bir cariye olduğunu kaydetmiştir.²² Şehzâde Halil Sultan'ın hanımlarından biri olan Cihan Sultan (Sultan Begüm), Emîr Timur'un kız kardeşi ve Emîr Mü'eyyed'den doğma Arlat kabilesinden Emîrzâde Ali'nin kızıydı.²³ Halil Sultan'ın Şâd Mülk ile olan ilişkisini öğrenen Cihan Sultan durumu sineye çekmeyip ve Emîr Timur'a söyledi. Emîr Timur derhal Şâd Mülk'ü huzuruna getirmelerini emretti. Ancak Halil Sultan onu kaçırıp sakladı. Emîr Timur duruma çok öfkeleni. Onu bulup öldürün diye emretti. Araya Şehzâde Pir Muhammed Cihangir girip onun bağışlanmasını istedi. Böylece olay şimdilik kapanmış oldu.

kumalarından biri olarak kaydetmişlerdir. Diğer kaynaklar da genel olarak cariyesi veya odalığı şeklinde kaydetmişlerdir. İbni Arabşah, s. 413; El-Hüseynî, 47; Şerefüddin Ali Yezdi, s. 433; Tacü's-Selmânî, s.35; Abdürrezzak Semerkandî, C.1/2, s.1068; Devletşâh, 423; Hândmîr, s.552. Hasan-ı Rumlu ise sadece "kötü bir kadın" olarak kaydetmiştir. Hasan-ı Rumlu, s. 78-79; Hândmîr, s.552.

¹⁸ Şerefüddin Ali Yezdi, s.443; El-Hüseynî, s.47; Devletşâh, s.423; Abdürrezzak Semerkandî, C. 1 /2, s.1067 463; Hândmîr, s.552.

¹⁹ Hasan-ı Rumlu, s.78-79.

²⁰ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 443; Devletşâh, s. 42; Hândmîr, s.552.

²¹ İbni Arabşah, s. 413-414.

²² Tacü's-Selmânî, s.35.

²³ El-Hüseynî, s.47; Şerefüddin Ali Yezdi, s.443, Muiz, s. 147; Hândmîr, s.552; Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamânı*, s. 100.

Ancak Halil Sultan'ın Aksulat'ta iken Şâd Mülk'ü gizlice yanına getirdiği haberi Emîr Timur'a ulaştınca Emîr Timur onların huzura getirilmelerini emretti. Berat Bey gidip Şâd Mülk'ü getirdi. Emîr Timur bir kere daha onun öldürülmesini emretti. Ancak bu defa araya Emîr Timur'un hâtûnlarından Saray Mülk Hanım girdi. Saray Mülk Hanım, Emîr Şah Melik ve Emîr Şeyh Nuredîn'i yanına çağırıp Emîr Timur'un çocuklara karşı çok büyük şefkatinin olduğunu, ona kadının hamile olduğunu söylemelerini istedi. Onlar da Emîr Timur'a Şâd Mülk'ün hamile olduğunu söylediler. Emîr Timur, doğurduktan sonra çocuğun Mehdi Ulyâ Tuman Ağa'ya teslim edilmesini, kendisinin de bir köleye verilmesini emretti.²⁴

Emîr Timur, Halil Sultan olayını duyduktan sonra şehzâdelere yönelik bir emir verdi.²⁵ Bu emirde: "Her kim nerede hüküm sürüyorsa halkın dertleriyle ve adaleti sağlamakla uğraşsın. Divânelerin ve fesat kişilerin sözlerini dinlemesinler. Halkın ahvalinden haberdar olsunlar ki kıyâmet gününde rezil olmasınlar" dedi.²⁶ Halil Sultan buradan Taşkent'e, Emîr Timur'un yeğeni Sultan Hüseyin de Savran'a döndü.²⁷

Halil Sultan her ne kadar 1404 yılında Emîr Timur'un izni ni almadan sevdiği bir kadın ile evlendiği için dedesinin öfkelerini üzerine çekse de dedesi onun savaşçılık kabiliyetini takdir ettiği için ordunun önemli bir bölümünü emri altına verdi.²⁸

2. Emîr Timur'un Ölümünden Sonraki Taht Mücadeleleri ve Halil Sultan'ın Hükümdar Olması

Emîr Timur 1404 yılının sonlarına doğru Çin seferine çıkmıştı. Hava insanı hayrete düşürecek kadar soğuktu.²⁹ Etraf kar ve buzlarla kaplıydı.³⁰ Emîr Timur Aksulat'tan ayrılarak Uzun

²⁴ Şerefüddin Ali Yezdi, s.443; El-Hüseyinî, s.47; Hândmîr, s. 552.

²⁵ Şerefüddin Ali Yezdi, s.444; Hândmîr, s. 552.

²⁶ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 444.

²⁷ Şerefüddin Ali Yezdi, s.444, El-Hüseyinî, s.47; Abdürrezzak Semerkandî, C. 2/2, s.1033; Hândmîr, s.552.

²⁸ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.72.

²⁹ İbni Arabşah, s. 361; Şerefüddin Ali Yezdi, s.443, Tacü's-Selmânî, s.18; Hâfız-i Ebrû, C.2, s.1031; Hândmîr, s.531-532.

³⁰ Tacü's-Selmânî, s. 18; El-Hüseyinî, s.47; Hândmîr, s.531-533.

Ata'ya gitti. Oradan Kamarşa Ata ve Sultan Şeyh'e sonra da Ceyhun Nehri'nin üzerindeki buzlardan geçerek 12 Receb 807/14 Ocak 1405'te Otrar'a geldi.³¹ Burada hastalandı. Hastalığı esnasında oğlu Mirza Cihangir'in oğlu yani Emîr Timur'un torunu Pir Muhammed'i veliahd olarak vasiyet etti ve 17 Şaban 807/18 Şubat 1405 tarihinde öldü.³² Emîrler; Taşkent'te bulunan Halil Sultan'a, Sayram'da bulunan Sultan Hüseyin'e ve Afganistan civarında bulunan Pir Muhammed'e mektuplar gönderecek durumu bildirip gelmelerini söylediler.³³ Bazı emîrler Pir Muhammed'in gelmesinin uzun süreceğini, Çin Seferi'nin ertelenmemesi gerektiğini, bu nedenle Halil Sultan'ın hükümdar ilan edilerek sefere devam edilmesi gerektiğini düşündüler. Hâtûnlar ile bazı emîrler ise 22 Şaban 807/23 Şubat 1405 tarihinde Semerkand'a gidip Emîr Timur'u defnettiler.³⁴ Herkes Emîr Timur'un ölüm haberiyle şaşkınlık içindeydi. Emîr Timur öldüğü sırada tüm beyler ve ordunun bir kısmı Halil Sultan'ın yanında Taşkent'teydi. Yaşça ondan daha büyüğü de yoktu. Belki şehzâdeler içinde en kuvvetlisi değildi ama merkeze en yakın olanlardan biriydi. Emîr Timur'un Çin seferi sırasında toplanan ordunun büyük bir kısmı Taşkent'te onun komutasında kışlamaktaydı. Halil Sultan Taşkent'te iken Mirza Ahmed başta olmak üzere ordunun sağ kanat beyleri ona biat ettiler.³⁵

Emîr Timur ölünce onun yerine geçmek için Emîr Timur'un Tagayşah (Togaşah)³⁶ adlı kızından torunu Emîr Muhammed Bey b. Musa'nın oğlu Sultan Hüseyin harekete geçti. Bunu duyan Halil Sultan ise ondan önce Semerkand'a varmak

³¹ Şerefüddin Ali Yezdi, s.443, 445; El-Hüseyinî, s.47; Tacü's-Selmâni, s.18-19; Hâfız-i Ebrû, C.2, s.1031.

³² İbni Arabşah, s. 371; Şerefüddin Ali Yezdi, s.448; El-Hüseyinî, s.48; Tacü's-Selmâni, s. 19; Hâfız-i Ebrû, C.2, s.1032; Hândmîr, s.535.

³³ Şerefüddin Ali Yezdi, s.449; El-Hüseyinî, s.49; Tacü's-Selmâni, s. 23; Hâfız-i Ebrû, C.3, s.1-2; Abdürrezzak Semerkandî, C.1/2, s.1035; Hândmîr, s.535.

³⁴ İbni Arabşah, s. 378; El-Hüseyinî, s.49; Tacü's-Selmâni, s.22; Abdürrezzak Semerkandî, C.1/2, s.1045.

³⁵ Şerefüddin Ali Yezdi, s.460-461; Abdürrezzak Semerkandî, C.1 /2, s.1066; Hândmîr, s.551; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.71; Manz, *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatihî*, s. 175; Muammer Dizer, *Uluğ Bey*, Ankara: Kültür Bakanlığı Türk Büyüklere Dizisi, 1989, s.38.

³⁶ Mîrhând, s.122.

için Emîr Hudaydâd Hüseyinî ile birlikte yola koyuldu.³⁷ Bunu duyan emîrler Semerkand'da bulunan Emîr Argunşah'tan³⁸ her ne olursa olsun Emîr Timur'un vasiyeti dışında kimseye kapıyı açmamasını istediler.³⁹ Ancak Halil Sultan Emîr Argunşah'a haber gönderip Emîr Timur'un şehri kendisine bıraktığını söyledi. Emîr Argunşah'ı ikna ederek kendisi gelene kadar şehri elinde tutmasını söyledi.⁴⁰

Emîr Timur'un meşhur emîrleri Şah Melik ve Şeyh Nurreddîn, Halil Sultan'ın Semerkand'a yürüdüğünü duyunca dedesinin Mirza Pir Muhammed Cihangir'in hükümdarlığı yönündeki vasiyetini hatırlattılar. Ancak bu sözler işe yaramadı. Bu iki emîr, Mirza Şahrüh'un oğulları Mirza Uluğ Bey ile Mirza İbrahim'i de yanlarına alan Semerkand'a doğru yola çıktılar. Karçak denilen yerde Emîr Şah Melik'i Semerkand'a elçi olarak gönderdiler. Emîr Şah Melik şehre geldiğinde kapılarının kapatılmış olduğunu, şehrin hâkimi Emîr Argunşah'ın Halil Sultan'dan yana tavır aldığını gördü. Emîr Şah Melik Çarrah kapısına gidip Emîr Argunşah'a muhalefeti bırakması yolunda telkinlerde bulunduysa da bu işe yaramadı. Şehre giremeyen Emîr Şah Melik geri döndü. Bu defa Emîr Şeyh Nurreddîn gittiyse de o da eli boş döndü.⁴¹ Emîr Argunşah onlara ancak meşrû bir veliahd gelirse şehri teslim edeceğini söyleyerek Semerkand'ın kapılarını açmadı.⁴² Emîr Şah Melik ve Emîr

³⁷ El-Hüseyinî, s.50; Hâfız-i Ebrû, C.3, s.11; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 1/2, s. 1046; Mîrhând, s. 523; Hândmîr, s.535-537; Hasan-ı Rumlu, s. 29.

³⁸ Tacü's-Selmânî, Argunşah için, "Onun aslı Türkmen evladından olduğundan dar düşünceli bir köle olduğu, hasis ve alçaklığından ötürü bir arpa tanesinin yüz misli dinar ayarı olacağı ümidi ile efendisinin vasiyetini tutmayıp işin sonunu düşünmeyerek hemen aldı." demiştir. Tacü's-Selmânî, s.26. Mirza Ömerşeyh'in oğlu Emirzâde Ahmed'in bir hâtûnu da Emîr Argunşah'ın kızı Saadet Sultan'dır. Muiz s.129. Emîr Argunşah, Allahdâd ile birlikte Halil Sultan'ın emîrlerindendi. Diğer emîrler için bkz. Muiz, s. 147.

³⁹ Şerefüddin Ali Yezdî, s.452-454; El-Hüseyinî, s.51; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 1/2, s. 1046-1047.

⁴⁰ Tacü's-Selmânî'ye göre yalan ve aldatıcı sözler söyleyerek onu kandırdı. Tacü's-Selmânî, s.26.

⁴¹ Şerefüddin Ali Yezdî, s.455; El-Hüseyinî, s.50-51; Tacü's-Selmânî, s.27; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.1/2, s.1050; Hândmîr, s.539; Hasan-ı Rumlu, s. 30; Aka, *Timur ve Deoleti*, s.38.

⁴² Şerefüddin Ali Yezdî, s.456; El-Hüseyinî, s.50; Abdürrezzak es-Semerkandî,

Şeyh Nureddin'in gayeleri mümkün olduğu kadar süratle Semerkand'ı ele geçirip buraya Halil Sultan'ın girmesini engellemkti.⁴³ Emîr Argunşah şehri Halil Sultan gelene kadar muhafaza edip gelince ona teslim etmeye karar verdi.⁴⁴

Hail Sultan Semerkand'a yürüdü. Şehre yaklaşınca Kûhek Suyu'nun kenarında, şehrin hâkimi Emîr Argunşah devlet erkânı ve ileri gelen eşrâf ile birlikte gelip şehrin anahtarını ona teslim etti.⁴⁵ Bu sırada Semerkand oldukça mâmur bir şehirdi. Çok sayıda âlim, sanatçı, çiftçi ve ekâbir burada toplanmıştı. Hindistan'dan Bulgar ülkesine, Deşt-i Kıpçak'tan Anadolu'ya, Rusya'dan Çerkez ülkesine her yerden alınan vergiler, ganimetler, hediyeler ve silahlar Semerkand'da toplanmıştı. Buradaki zenginliğin miktarı anlatmakla bitmezdi. Emîr Timur'un otuz altı yıl boyunca topladığı haraç ve vergiler Semerkand hazinesindeydi.⁴⁶ Hazinesi dolu bir şehir Halil Sultan'ın eline düştü.⁴⁷ Ancak şehrin anahtarlarından ziyade teslim edilen hazinenin anahtarları daha önemliydi. Çünkü hazineyi ele geçirenin bu hazine sayesinde ileri gelenleri safına çekeceği ve üstün geleceği biliniyordu.⁴⁸

Halil Sultan 16 Ramazan 807/ 18 Mart 1405 tarihinde Semerkand'da tahta oturdu.⁴⁹ Bu sırada ileri gelen büyükler ve emîrlere Halil Sultan'ın hükümdarlığını kabul ettiler.⁵⁰ Halil

C.1/2, s.1051; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.74.

⁴³ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.73.

⁴⁴ Tacü's-Selmâni, s.26.

⁴⁵ Şerefüddin Ali Yezdi, s.460-462; El-Hüseynî, s.50; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.1/2, s.1058; Hândmîr, s.551.

⁴⁶ Şerefüddin Ali Yezdi, s.463, Hâfız-i Ebrû, C.3, s.99; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.1/2, s.1066; Hândmîr, s.551.

⁴⁷ İbni Arabşah, s. 376; Tacü's-Selmâni, s.31, 34; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.1/2, s.1067; Hândmîr, s.540; Hasan-ı Rumlu, 30-31; Ando Shiro, *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-Ansab*, Berlin 1999, 115. (Bu eserin Rusça kısımlarının çevirisi konusunda verdiği destekten dolayı Nergis Rustaiva'ya teşekkür ederim.)

⁴⁸ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.77.

⁴⁹ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 460; Hâfız-i Ebrû, C.3, s.13; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.1/2, 1059; Hândmîr, s.551; Hasan-ı Rumlu, s.30; Ando, s. 115; Barthold, *Halil Sultan*, s.162.

⁵⁰ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 453, Hâfız-i Ebrû, C.3, s.12, Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 1/2, s.1050, 1066; Hândmîr, s.539; Hasan-ı Rumlu, s.30; Bart-

Sultan, Mirza Muhammed Sultan'ın oğlu ve Veliahd Pir Muhammed'in yeğeni Muhammed Cihangir'i formaliteden han tayin etti.⁵¹ Emîr Timur'un ölümüyle Halil Sultan'a Taşkent'te bi'at eden sağ kanat beyleri bu bi'atın şimdilik olduğunu söylüyorlardı.⁵² Halil Sultan saltanatını devam ettirmenin yolunun insanlara para dağıtmaktan geçtiğini düşündü. Altın ve gümüş paralar, değerli eşyalar her ne varsa Halil Sultan'a teslim edilince o da bunu sınırsız şekilde dağıttı.⁵³

Hâtûnlar Semerkand'a giderken Emîr Şah Melik, Mirza İbrahim Sultan ve Mirza Uluğ Bey Bahârâ'ya gittiler.⁵⁴ Emîr Timur'un ölüm haberini Horâsân beldelerin bulunan Mirza Şahruh'a ulaştınca o, matem merasimini yerine getirdikten sonra Herât'ta tahta oturdu.⁵⁵ Mirza Şahruh, Emîr Mızrab Cakü, Emîr Alike Kükeltaş ve Emîr Hasan Sûfi Tarhan'ı Horâsân'ın zaptı için görevlendirdi.⁵⁶

Bu arada Emîr Timur'un hazinelerinin bir kısmı Emîr Şah Melik ve Emîr Şeyh Nureddin tarafından Bahârâ'ya getirilmişti. Emîr Burunduk gibi Emîr Rüstem'in de Halil Sultan'ın tarafına geçmesi ve Bahârâ halkını silahlandırıp yalnız kalan Emîr Şeyh Nureddin'in üzerine göndermesiyle bu hazine de Halil Sultan'ın eline geçti. Çünkü Emîr Şah Melik, Mirza Şahruh'un bir an evvel Bahârâ'ya gelmesini sağlamak için Horâsân'a doğru yola çıkmıştı. Emîr Şeyh Nureddin, Mirza Uluğ Bey ve Mirza İbrahim ile yalnız kalınca saldırılar karşısında şehzâdeleri alıp

hold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.74.

⁵¹ Şerefüddin Ali Yezdi, s.462; Hâfız-i Ebrû, C.3, s.12; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.1/2, s.1047; Hândmîr, s.537; Hasan-ı Rumlu, s.30-31; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.77. Barthold, Halil Sultan'ın bu teşebbüsünü, Emîr Timur'un bile cesaret edemediği hanlığın Cengizlilerden Emîr Timurlulara nakli için yapılan ilk teşebbüs olarak kaydetmiştir.

⁵² Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.72.

⁵³ Tacü's-Selmâni, s.34; Hândmîr, s.541.

⁵⁴ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 455, Hâfız-i Ebrû, C.3, s.12; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.1/2, s.1050; Hasan-ı Rumlu, s.30; Hândmîr, s.539; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.74.

⁵⁵ El-Hüseynî, s.49; Hasan-ı Rumlu, s.25.

⁵⁶ Hasan-ı Rumlu, s.25. Emîr Timur'un ölüm haberini duyan Pir Muhammed, annesi Milket Ağa'nın da Mirza Şahruh'un hanımı olması dolayısıyla ondan yana tavır koyup Mirza Şahruh adına hutbe okuttu ve sikke kestirdi. Hasan-ı Rumlu, s.33.

kaçmış bu sırada kale korumasız kalmıştı. İşte bu sırada hazine yağma edildi.⁵⁷ Emîr Şeyh Nureddîn Ceyhun üzerinde Emîr Şah Melik ile birleşti. Emîr Şeyh Nureddîn, Mirzaları Şahruh'a götürürken, Emîr Şah Melik de Ceyhun üzerindeki geçidi korumak için kaldı.⁵⁸ Bu sırada Mirza Şahruh ile Halil Sultan arasında savaş olmamışsa da Mirza Şahruh hem savaş için hazırlanmaya hem de diplomasiyi kullanmaya başladı. Halil Sultan ise diplomasi konusunda ne amcası Mirza Şahruh ne de dedesi Emîr Timur kadar başarılıydı. Hatta Barthold; "Bu onun yüce kalpliliği bazen çocukça bir itimat şeklini alıyordu" demiştir.⁵⁹

Sultan Hüseyin başlangıçta Halil Sultan'ın ordusunda görev almış ve Belh'e gelmiş olan Pir Muhammed Cihangir'den haber almak için Halil Sultan'ın emriyle, yanında bir grup emîr ile birlikte Ceyhun sahiline gitmişti. Burada da ansızın saltanat sevdasına düştü. Emîrlerden Timur Hoca ve Hoca Yusuf'u zehirleyerek öldürdü. Diğer emîrleri de tehditle yanına çekti. Onlardan bi'at aldıktan sonra Semerkand'a yürüdü. Sultan Hüseyin'in geldiğini haber alan Halil Sultan Zilhicce'nin sonlarında Sultan Hüseyin'in üzerine yürüdü. Bu arada hazineyi açarak askerlere ve halka dağıtmaya devam etti. Halil Sultan ile Sultan Hüseyin 18 Muharrem 808/17 Temmuz 1404 tarihinde Keş civarında saf tuttular. Tam savaş başlayacağı sırada Emîr Allahdâd ve Emîr Argunşah, Sultan Hüseyin'den yüz çevirip Halil Sultan'ın saflarına katıldı.⁶⁰ Karşı koyamayacağını anlayan Sultan Hüseyin Andhoy ve Şuburgan taraflarında bulunan

⁵⁷ Tacü's-Selmâni, s.33.

⁵⁸ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.78-79.

⁵⁹ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.82. Bu sırada Halil Sultan'ın hükümdarlığını tanımayan Mirza Ömerşeyh Azerbaycan'da isyan edip adına hutbe okutup para bastırdı. Bağdad'da buluna Mirza Ebubekir isyan edip Hemedan yaylağına geldi. Hasan-ı Rumlu, s.31. Mirza Ömerşeyh Ebubekir'i Zilkaade-Zilhicce 807/Mayıs 1405'te yenip yakaladı. El-Hüseyinî, s.45; Hasan-ı Rumlu, s. 32. 9 Zilkaade 809/17 Nisan 1407 tarihinde Mirza Şahruh ile Mirza Ömerşeyh savaşlırsa da yaralı olarak esir alınıp Mirza Şahruh'a götürdüler. Mirza Şahruh onu bağışladıysa da bir süre sonra Mirza Ömerşeyh Dokuz Ribat'ta öldü. İmam Fahreddin-i Râzî'nin kabrine gömüldü. Hasan-ı Rumlu, s.46-48.

⁶⁰ İbni Arabşah, s.398; El-Hüseyinî, s.56; Hâfız-i Ebrû, C.2, s.83-84; Hâfî, s.161; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.2/1, s.39-40; Mîrhând, s. 523; Hândmîr, s.557; Hasan-ı Rumlu, s. 43.

Emîr Süleymanşah'ın⁶¹ karargâhına ulaştı.⁶² Mirza Pir Muhammed, Sultan Hüseyin ve Emîr Süleymanşah'ın üzerine bir gece baskını yapınca onlar kaçarak Herât'a Mirza Şahrüh'un yanına gittiler.⁶³ Mirza Şahrüh yüz bin Kebekî Dinarı vererek Emîr Süleymanşah'ı Horâsân'a gönderdi. Bu sırada Mirza Mîranşah Kalpuş'taydı. Sultan Hüseyin ise kusurları çok fazla olduğu ve artık güven vermediği için Herât'ta öldürüldü.⁶⁴ Onun öldürüldüğünü duyan Emîr Süleymanşah ise isyan etti ve Mirza Şahrüh'a da haber göndererek ancak Emîr Şah Melik'i Herât'tan çıkarır ve Nuşirvan Barlas'ı öldürürse ona tâbî olacağını söyledi.⁶⁵ Mirza Şahrüh ordu ile üzerine gidince de önce Kelat daha sonra Semerkand tarafına kaçtı.⁶⁶

Sultan Hüseyin hadisesinden sonra Halil Sultan'ı uğraştıran diğer önemli bir mesele de Pir Muhammed'in tahta geçmek için kalabalık bir orduyla Belh'e gelmiş olmasıydı. Pir Muhammed Belh'den Halil Sultan'a bir elçi göndererek Emîr Timur'un kendisini veliahd yaptığını, Halil Sultan'ın ülkeyi ve hazineyi kendisine bırakmasını ve ülkenin bir bölgesinde hazineden pay alarak görev yapmasını söyledi. Halil Sultan elçiye olumsuz cevap verdi ve hazineden askerlere bolca para dağıttı.⁶⁷ Bu sırada Pir Muhammed, Halil Sultan'a karşı Mirza Şahrüh'tan yardım istedi. Mirza Şahrüh, oğlu Mirza Uluğ Bey ve Emîr Şah Melik'i yardıma gönderdiyse de onlar Halil Sultan'a 3 Ramazan 808/22 Şubat 1406 tarihinde yenildiler. Mirza Uluğ Bey ve Emîr Şah Melik Herât tarafına kaçtı.⁶⁸ Bu galibiyetten

⁶¹ Duğlatlardan Emîr Davud'un oğlu olup Timur'un kızı Sultan Baht Begüm ile evlenmişti. Tacü's-Selmâni, s. 38, dn. 87.

⁶² El-Hüseyini, s.57; Tacü's-Selmâni, s.45, 47; Abdürrezzak es-Semerkandi, C.2/1, s.40; Mîrhând, s. 524; Hândmîr, s.557; Hasan-ı Rumlu, s. 43.

⁶³ Tacü's-Selmâni, s.49; Hândmîr, s.557; Hasan-ı Rumlu, s. 43.

⁶⁴ Tacü's-Selmâni, s.49-50; Mîrhând, s. 524; Hândmîr, s.557; Hasan-ı Rumlu, s. 43. İbn Arabşah, onu ya Mirza Şahrüh'un zehirlettiğini ya da kendi eceliyle ölmüş olabileceğini kaydetmiştir. İbni Arabşah, s. 398.

⁶⁵ Tacü's-Selmâni, s.51; Hasan-ı Rumlu, s. 43.

⁶⁶ Hâfız-i Ebrû, C.2, s.89; Abdürrezzak es-Semerkandi, C. 2/1, s.41; Hândmîr, s. 525; Hasan-ı Rumlu, s. 44.

⁶⁷ Tacü's-Selmâni, s.57; Mîrhând, s. 528; Hândmîr, s. 558.

⁶⁸ İbn Arabşah, s. 405-406; Hâfız-i Ebrû, C.3, 103; Tacü's-Selmâni, s.60, 79; Abdürrezzak es-Semerkandi, 44-46; Mîrhând, s.528; Hândmîr, s. 558; Barthold,

sonra Halil Sultan güçlü bir orduyu Mâverâünnehr'e gönderdi. Bu sırada Halil Sultan, Mirza Şahruh'a bir elçi göndererek adeta özür dilercesine ve savaşın kendisi açısından haklılığını anlatmak için Mirza Pir Muhammed'in Ceyhun Nehri'ni geçip kendilerine saldırdığını onların da mecburen karşı koyduklarını anlattı.⁶⁹ Pir Muhammed'i yenen Halil Sultan kendisi Semerkand'a dönerken Emîr Hudaydâd Hüseyin'i hudutları korumak üzere gönderdi.⁷⁰

3. Halil Sultan'ın Düşüşü ve Bu Düşüşte Şâd Mülk'ün Rolü

Halil Sultan insanları kendine bağlamanın insanların kalplerini açmanın ve onları kendi tarafına çekmenin yolunun hazinenin onlara dağıtılması olduğunu zannediyordu.⁷¹ Bu nedenle Emîr Timur'un yıllarca biriktirdiği serveti dört yıl gibi çok kısa bir sürede dağıtıp bitirdi. Devletşah'ın deyimıyla "Nisan Yağmuru, Bedeşân'ın lâl madenini, Umman Denizi gibi altın, gümüş ve mücevherlerini ahaliye ve askerlere dağıttı."⁷² Yezdi ise onun lâyük olmayan insanlara hazineyi israf edencesine dağıtmasını; "O dört yıl içinde hazineyi harman gibi savurdu ve geriye hiçbir şey kalmadı."⁷³ Bu mazlumların mallarını itibar terazisinde hiç ağırlığı ve kıymeti olmayan bir topluluk için harcadı. Halil Sultan'ın bu davranışı karşısında emîrlere ve devlet erkânı ondan nefret ettiler." şeklinde kaydederek hazineyi nasıl israf ettiğini gözler önüne sermiştir.⁷⁴

Uluğ Beg ve Zamanı, s.89; Hasan-ı Rumlu, s. 45; Manz s.177. Halil Sultan'a Karşı Suyu'nun kenarında Mirza Uluğ Bey ve Emîr Şah Melik'in yenildiklerini duyan Mirza Şahruh onların Ramazan ayının ortalarına kadar yaklaşık bir ay Bâdgis'te kalıp dinlenmelerini ve atlarını semizleştirmelerini emretti. Hâfız-i Ebrû, C.3, s. 103-104; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.2/1, s.46; Mîrhând, s. 527; Hândmîr, s. 557; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.90; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, s. 69. Tacü's-Selmânî'nin İsmail Aka tercümesinde bu dinlenme ve atların semizleşmesi süresi iki-üç gün olarak kaydedilmiştir ki bu kadar kısa süre doğru olmasa gerek.

Tacü's-Selmânî, s.60.

⁶⁹Hasan-ı Rumlu, s.44; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.89.

⁷⁰ El-Hüseyinî, s. 58; Tacü's-Selmânî, s.54.

⁷¹ İbni Arabşah, s. 380.

⁷² Şerefüddin Ali Yezdi, s. 462; Devletşah, s.422.

⁷³ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 462.

⁷⁴ Hasan-ı Rumlu, s.79.

Halil Sultan, Sultan Hüseyin'in isyan haberini alınca hemen o gün hazineyi halka ve askerlere dağıtmıştı.⁷⁵ Sultan Hüseyin'in Semerkand'a yürüdüğü duyulunca ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için öylesine israfa bulunmuştu ki aklın alacağı bir şey değildi. Zamanın kaynağının dediği gibi "israfın sonunda toprak altın ile aynı değere geldi. Çömlek cevher ile aynı teraziye kondu."⁷⁶ Bir gün önce bir dinara satılan para kesesi hazinedeki yağmadan pay alanların kese ihtiyacı nedeniyle otuz dinara satıldığı halde kimse kesenin pahalılığına aldırış etmeden kapıştı.⁷⁷ Hazineler, eşya ve yiyeceklerin dağıtımında o kadar ileri gitti ki kendisinden artık kimsenin bir istekte bulunacak ihtiyacı kalmadı. Tacü's-Selmânî bu durumu; "Öyle hadsiz hesapsız ihsanda bulundu ki, on dinarlık değeri olmayan bir kimse eşek yükü ile altın alıp götürdü. Bunun yanında yüz dinar hakkı olanlara ise bir dinar düşmedi.⁷⁸ Cübbe giyecek değeri olmayan kimse altın dokumalı kaftan giydi. Bir arpa tanesi kadar değeri olmayanlar, bir harmanlık cevheri alıp götürdü. Bir kilime hakkı olmayan, cevherli sedirlere sahip oldu. Takke bulamayan, başına mükemmel bir tâc koydu. Ülke para ile değil de insanlar ile idare edildiği halde onlar bunun farkına vardıklarında pişmanlık fayda etmedi." şeklinde kaydetmiştir.⁷⁹

Hazinenin nasıl yağmalandığı ile ilgili Devletşah'ın kaydettiği rivayete göre; "Mirza Şahrüh, Semerkand tahtına oturduğu zaman Gök Saray ve İç Kale'sinde yerin altına saklanmış olan Emîr Timur'un hazinesini görmek istedi. Oraya vardığı zaman hazineyi sersemelerin akıldan ve cahillerin ilimden boş yürekleri gibi tamtakır buldu. O esnada birdenbire Mirza Şahrüh'un asasının ucu bir demir paraya dokundu. Mirza Şahrüh eğilip o

⁷⁵ Tacü's-Selmânî, s.3; Mirhând, s. 523.

⁷⁶ Tacü's-Selmânî, s.46.

⁷⁷ Tacü's-Selmânî, s.47.

⁷⁸ Tacü's-Selmânî, s.34.

⁷⁹ Tacü's-Selmânî, 34-35. İbni Arabşah Halil Sultan'ın hazineyi halka dağıtmasının iyi olduğunu düşünenlerdendir. Ona göre dedesi bu hazineyi insanları kırarak biriktirmiştir. Halil Sultan ise hazineyi dağıtarak omuzlarındaki yükü hafifletmiş ve halk için harcayarak insanları dünya malı biriktirmeye teşvik etmiştir. Böylece de etrafındaki insanların kendine itaat etmesini sağlamıştır. İbni Arabşah, s. 381.

parayı aldı cebine koydu ve yanındakilere: “Babamızın mirasından ve hazinesinden bizim hissemize düşen ancak bu oldu.” diyerek boş hazineden dışarı çıktı.⁸⁰ Hasan-ı Rumlu ise Halil Sultan’ın halktan zorla topladıkları mallarla insanların ahını aldığını kaydetmiştir.⁸¹

Halil Sultan kısa zamanda bu hazineyi bitirdi. Dört yıl içinde hazineden eser kalmadı. Bu malları adamlarına dağıttı. Ciddiyetsiz insanları göreve getirdi. Onlara çok maaş verdi. Kaynakların deyimiyle “Onları Kârûn gibi zengin yaptı.” Hazineyi dağıttığı adamlar ise sonradan onun karşısına dikildiler.⁸²

Halil Sultan’ın artık dışarda fetih hareketlerinde bulunmadan bir ordu beslemesi mümkün değildi.⁸³ Çünkü Emîr Timur’un bıraktığı hazine bitme noktasına gelmişti. Ayrıca Hanımı Şâd Mülk devletin servetini istediği gibi müsrifçe harcıyordu.⁸⁴ Emîr Timur’un ölümünden sonra Şâd Mülk’e daha fazla yakın olması sebebiyle⁸⁵ o, devlet işlerine çok fazla karışıyordu. Öyle ki artık Halil Sultan Şâd Mülk’ün görüşünü almadan tek bir ferman dahi yazmıyor devlet işlerinde ona danışmadan bir adım dahi atmıyordu. Kısaca Halil Sultan bütün ipleri onun eline teslim etmiş, iradesini onun irade zincirine bağlamıştı. Onun siyâset bilmezliği ve bu hanımına karşı zaafı ile kocaman Emîr Timurlu ülkesi Şâd Mülk’ün adeta insafına terk edildi. Şâd Mülk ise çoğu zaman yanlış iş yaptı. Halil Sultan’ı da bu yanlışta ortak etti.⁸⁶

Şâd Mülk artık o kadar güçlüydü ki kimse onun isteklerini reddetmeye cesaret edemiyordu. Ne isterse söylüyor ne isterse gerçekleştiriyordu.⁸⁷ Emîr Timur ve sonrasında Halil Sultan’ın

⁸⁰ Devletşâh, s.423.

⁸¹ Hasan-ı Rumlu, s.79.

⁸² Şerefüddin Ali Yezdi, s. 463; Abdürrezzak es-Semerkindi, C.1/2, s.1067; Hândmîr, s.552; Hasan-ı Rumlu, s. 79.

⁸³ Tacü’s-Selmâni, s.107; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.93.

⁸⁴ Tacü’s-Selmâni, s.103-104; Mîrhând, s.605; Hândmîr, s.552; 93; Hasan-ı Rumlu, s.79.

⁸⁵ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 463, Abdürrezzak es-Semerkindi, C. 1/2, s.1067; Hândmîr, s.552.

⁸⁶ İbni Arabşah, s.414; Tacü’s-Selmâni, s.35; Hasan-ı Rumlu, s.79.

⁸⁷ İbni Arabşah, s.415.

önde gelen emirlerinden Argunşah ve Allahdâd bile artık gereken saygıyı görmüyordu.⁸⁸ İbni Arabşah'ın deyimiyle "o, insanlara yat deyince yatıyorlar kalk deyince kalkıyorlardı. Emir Allahdâd ve Emir Argunşah'a dahi haksızlıklar yapmaya başladı. Onların yaptıklarını bozdu. Bozduklarını yeniden yaptı." Yine İbni Arabşah'ın anlatımıyla: "Onlar neyi kapatmışlarsa o açtı. Neyi dikmişlerse o yırttı. Edepsizliği o kadar arttı ki bu emirlerin yanında ayaklarını uzatıyor ve onları it yerine bile koymuyordu." Şâd Mülk işi daha da ileriye götürerek artık kendisine danışılmadan hiçbir şey yapılmamasını emretti. Eğer bir iş yapılacaksa kendisi neredeyse huzuruna çıkıp danışacaklar veya dönüşünü bekleyeceklerdi.⁸⁹

Emir Timur zamanında yararlılık gösterenlerin aleyhine olarak aşağı tabakadan birçok kimse Şâd Mülk'ün himayesi nedeniyle mal, mülk, makam ve mevkî elde etti. Şâd Mülk, Emir Timur'un ölümüyle dul kalan hanım ve cariyelerini beg ve bahadırlara vererek onları kendi taraftarı yapabileceğine ve isyan etmelerinin önüne geçileceğine Halil Sultan'ı inandırmıştı. Onun telkinleriyle Halil Sultan, Tuman Ağa'yı⁹⁰ Emir Şeyh Nureddin ile evlendirmek başta olmak üzere pek çok hanımı, içtimaî durumları kendilerinden çok aşağıdaki kimselere vererek onların onur ve şereflerini yerle bir etti.⁹¹ Tacü's-Selmânî'nin anlatımıyla; "Kendilerini onun hanımı diye gösteren kavgacı çirkin huylu kadınların uygun görmesi ile kendisinin ana ve yengesi sayılan dedesi Sahipkiran'ın ve ağabeyi

⁸⁸ Hândmîr, s.552; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.93.

⁸⁹ İbni Arabşah, s.415.

⁹⁰ Emir Şeyh Nureddin'in isyan ettikten sonra öldürülmesinin ardından Tuman Ağa Şahrüh ve eşi Gevherşad Hâtûn'un iltifat ve hürmetine mazhar olmuş ve Herât bölgesindeki Kusiye civarı ona suyuşgal olarak, Habuşân vilâyetindeki Bahrek kasabasının da vergilerini vermiştir. Tuman Ağa burada birçok hayır kurumu yaptırmıştır. Hasan-ı Rumlu, s.79, dn. 150; Mustafa Şahin, *Ortaçağ'da Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Tokat 2013. s. 184, 224, 272, 289. Tuman Ağa hakkında Klaviyo da bilgiler vermiştir. Bkz. Klaviyo, s.161.

⁹¹ Tacü's-Selmânî, s.103-104; Mîrhând, s. 605; Handmîr, s.552; Hasan-ı Rumlu, s.79; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.93. Halil Sultan tarafından zorla başkalarına verilen hânedan hanımları için bkz. Tacü's-Selmânî, s.102-104.

Emirzâde Muhammed Sultan'ın bütün kumalarını gulâmlara, para ile satın alınmış kullara, asker ve uygunsuz çehrelere verecek her hizmetçiyi bir hanım ile evlendirip her başkaldırının bir iffetli kadın ile birlikte yaşamasını uygun buldu.”⁹² “Hûri gibi melekleri adeta şeytanın eline bıraktı. Kıymetli taneleri düşük, Yakutu âdi bir taş yaptı.”⁹³ Bu konuda Tarihname yazarı: “Hiç kıskanmaksızın kendi annesini geçersiz bir nikâh ile kendi kardeşine verdi. Bu hareketinden yer gök sallandı ancak kendisi aldırmadı.” kaydını düşmüştür.⁹⁴Tüm bu çirkin davranışlara ilaveten İbni Arabşah, Şâd Mülk'ün Saray Mülk Hanım ve Tükel Hanım'ı da zehirlediğini kaydetmiştir.⁹⁵

Şâd Mülk cariye iken alışveriş yaptığı ve arasının iyi olduğu fakir bir aileden gelen bez ve ip satan, terzilik yapan Baba Turmuş⁹⁶ adında biri vardı. Halil Sultan da Şâd Mülk'ün yanına giderken mutlaka ona uğradı. Emîr Timur'un ölümünden sonra Şâd Mülk, Halil Sultan'ı ve ülkeyi avucunun içine aldığında Baba Turmuş da önemli makamlara geldi. Devlet işlerine karışmaya başladı.⁹⁷ Zaman geçtikçe Baba Turmuş Şâd Mülk'ün himayesine güvenerek kendi keyfine göre hareket etmeye başladı. Dîvân mahkemeleri açmaya, devlet işlerinin icrasına, vâli tâyin ve azline karışmaya, hatta bu konularda yetkili olmaya başladı.⁹⁸ Daha sonra baş vezîr oldu.⁹⁹ Şâd Mülk ve adamlarının kısa süre sonra devlet işlerine karışmaya başlaması tahammül edilemez bir hal aldı.¹⁰⁰ Emîr Timur'un haklılığı, Şâd Mülk'ün öldürülmesini emretmesinin boşuna olmadığı anlaşıldı.¹⁰¹

⁹² Tacü's-Selmâni, s.102.

⁹³ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 463, Abdürrezzak es-Semerkandi, C. 1 /2, s.1067; Hândmîr, s.552.

⁹⁴ Tacü's-Selmâni, s.104.

⁹⁵ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.94.

⁹⁶ İbni Arabşah, onun gözleri şaşı, yüzü çopur, suratu meymenetsiz, ahlâkı düşük biri olarak tarif etmiştir. Arabşah, s.414.

⁹⁷ İbni Arabşah, s.414; Hândmîr, s.552; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.93; Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamani*, s.81.

⁹⁸ İbni Arabşah, s.414.

⁹⁹ İbni Arabşah, s.414-415.

¹⁰⁰ Devletşâh, s.423.

¹⁰¹ Şerefüddin Ali Yezdi, s.466.

Halil Sultan'ın basiretsizliği, gafleti ve Şâd Mülk'e karşı zafı yüzünden ülke ve ordunun yönetimini onun eline bıraktı.¹⁰² Bu durum onun idaresinde boşluklar doğurdu. Hâkimiyetinin zayıflamasına ve çözülmesine, kötü bir kadının hâkimiyeti nedeniyle sızlanmaların artmasına sebep oldu.¹⁰³ Onun döneminde iç mücadeleler hiç bitmedi. Özellikle onun hadsiz hesapsız bir şekilde hazineyi dağıtması, kendisine en yakın emîrleri değersizleştirmesi ve alt tabakadan insanlara kıymet vermesi bütün bunlar yetmiyormuş gibi Şâd Mülk'ün de devlet işlerine karışıp uygunsuz davranışları hoşnutsuzluğu daha da arttırdı. Hudaydâd Hüseyî, Emîr Berdi Bey, Emîr Argunşah ve Emîr Allahdâd başta olmak üzere Halil Sultan'ın en yakın emîrleri bir kurtuluş yolu aramaya başladılar.¹⁰⁴ İbni Arabşah'ın anlatımıyla; "Baba Turmuş'un yıldızının parlayıp en yüksek mevkilere erişmesine kadar üç yıl geçmişti ki artık "Çağatay şeytanları

¹⁰² Tacü's-Selmâni, s.105.

¹⁰³ Tacü's-Selmâni, s.105-106. Tacü's-Selmâni, bu kavgacı kadının tasallutundan büyük-küçük, bey-asker kimsede samimiyetin kalmadığından, kötü ve kışkırtıcı davranışlarının çokluğundan, gece gündüz çalılıp oynamakla vakit geçirip bir an olsun askerî meseleleri ve zararları düşünmediklerini belirtmiştir. Tacü's-Selmâni, s.106 Halil Sultan'ın hükümdarlığı ile ilgili olarak Tacü's-Selmâni ve Şerefüddin Ali Yezdi şunları kaydetmiştir. "Halil Sultan, hükümdarlığı süresince devlet idaresini sağlamlaştırmayı düşünmemiş, şeref ve namusuna asla saygı göstermeyerek işlerinde günden güne zayıflık ve çöküntü baş göstermişti. Kendisinin samimi dostları ve akıl sahibi kimselerin hiçbirinin yanında yer, değer ve merite verip saygı göstermedi. Her bayağı ve işe yaramaz kimseyi tutup besledi. Tahta oturmasından düşüşüne dek her gün her gece halk çaresizlikten onun yanından kaçtı." Tacü's-Selmâni, s.102; Şerefüddin Ali Yezdi, s.466."O, gücünü arttırmak ve gönül almak için kendisi ile nifak halinde olduğu halde adına ittifak koyan kimselerin en basit bir hizmetçisinin en küçük bir nökerinin bile isteğinin aksine hareket edemedi." Tacü's-Selmâni, s.102. "O, aşâğılık, yanındaki alçakların arzusunu yerine getirmede gecikirse onların yüz çevireceğini ve işlerinin bozulacağını düşünüp kendisine ve hanedana her şeyi reva gördü." Tacü's-Selmâni, s.104. "Onun devlet yönetimindeki basiretsizliği sonunu getirdi. Nitekim Yezdi, "Alıcenaplık, lütufkarlık ve bilge padişahlık mertebesi Yüce tanrının gölgesi kabul edilir. Dünyaya zamana hükmetme hasleti de Yüce tanrının kudretindedir. Ama bu makam herkese nasip olmaz. Eğer aranan sıfatlar yoksa kalabalık orduyla, ağzına kadar dolu hazinelerle padişahlık yapılmaz. Bu sözleri söylemekten maksadımız o dur ki Şehzâde Halil Sultan'ın zahmetsizce ve lâıyk olmadığı halde ele geçirdiği bu taht ve kudret dünya kurulduğundan beri herkese nasip olan bir şey değildi" kaydını düşerek onun düştüğü durumu çok güzel bir şekilde açıklamıştır." Şerefüddin Ali Yezdi, s. 462.

¹⁰⁴ Devletşâh, s.423.

ve cinleri onun elinden azaplara dücâr oldular.” Artık Emîr Allahdâd ve Emîr Argunşah onun bu yükselişinden son derece rahatsız oluyorlardı. Mâruz kaldıkları horlanma onlarda intikam ateşine dönüştü. Hatta böyle yaşamaktansa ölüp gitmeyi bile düşündüler.¹⁰⁵ Bu sırada meydana gelen kıtlık da Halil Sultan aleyhine gelişen durumu daha da arttırdı.¹⁰⁶

Başlangıçtaki saltanat mücadelelerinde Halil Sultan çoğu zaman başarılı olduysa da artık zaman aleyhine işlemekteydi. Buhârâ ve Semerkand’daki şeyhler ve ulemâ başta olmak üzere ileri gelenler Mirza Şahruh’tan yana tavır koymaya başlamışlardı.¹⁰⁷ Taraflar her an savaşılabiliyorlardı.¹⁰⁸ Bu sırada Mirza Şahruh ile haberleşen ve Horasan’a gidip geri dönen Emîr Şeyh Nureddîn’e Halil Sultan çok iyi davrandı. Kıymetli hediyeler verdi. Bütün bunlar olurken Moğol hududunda Cete askerlerinin toplandığı haberi geldi. Halil Sultan bir ordu ile Emîr Şeyh Nureddîn’i o tarafa gönderdi. Ordu Otrar’da otağını kurdu. Emîr Şeyh Nureddîn’in etrafında çok kişi toplandı. Bunu duyan Emîr Hudaydâd Hüseyinî¹⁰⁹, Emîr Şeyh Nureddîn’e adam göndererek birlikte Mâverâünnehr’i almayı teklif etti. Anlaşma sağlanınca da Emîr Hudaydâd Hüseyinî ile Emîr Şeyh Nureddîn birleşerek Halil Sultan’ın üzerine yöneldiler.¹¹⁰

Emîr Hudaydâd Hüseyinî’nin isyan haberini duyan Halil Sultan Mirza Şahruh ile savaş beklediği için oraya Emîr Argunşah ve Emîr Alahdâd komutasında üç bin kişi gibi az az bir kuvvet göndermişti. Ancak Emîr Şeyh Nureddîn’in bu beylere

¹⁰⁵ İbni Arabşah, s.415.

¹⁰⁶ Dizer, s.38.

¹⁰⁷ Muhammed Parsa, Semerkand Şeyhülislamı Abdülevvel ile arasının iyi olması da Halil Sultan’ı zora sokmuştur. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.94; Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi* s.120.

¹⁰⁸ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.95.

¹⁰⁹ Tacü’s-Selmânî ise Huaydâd’ın Moğolları kandırıp onları Taşkent ve Mogolak üzerine getirdiğini, kendisinin de onlara katılarak Semerkand’ı ele geçirmeye karar verdiğini bu olayı duyan Halil Sultan’ın çok üzüldüğünü, çok kalabalık bir orduyla yola çıktığında Emîr Hudaydâd Hüseyinî’nin birlikte hareket ettiği Moğolların hilesinden çekinip geri dönmeye karar verdiğini kaydetmiştir. Tacü’s-Selmânî, s.54.

¹¹⁰ El-Hüseyinî, s.65.

Semer kand'ı alıp hazineyi birlikte ele geçirmeleri teklifine kاندılar. Onlar durumu değerlendiren Emîr Hudaydâd Hüseynî'yi bu kuvvetlerle yenmenin mümkün olmadığını daha fazla kuvvete ve bizzat Halil Sultan'ın kendisinin gelmesiyle galibiyetin sağlanacağına dair haber gönderdiler. Durumdan şüphelenmeyen Halil Sultan; kaynakların bazılarının dört bin, bazılarının ise on bin kişi olarak kaydettiği asker ile hareket etti.¹¹¹

Halil Sultan'a gelen bilgiler Hudaydâd Hüseynî'nin acınacak bir halde bulunduğu, karşı koymasının mümkün olmadığı ve onun pişman olduğu yönündeydi. Halil Sultan ve yanındakiler duruma inanıp savaş alanına gelince Hudaydâd Hüseynî onların kendi tuzaklarına düşmeleri için bin kişi ile Katvan Ribatı'nın duvarlarının arkasındaki mağara ve kuytu yerlere saklandı.¹¹² Halil Sultan'ın geldiğini öğrenen Emîr Hudaydâd Hüseynî Yatsı Namazı vaktinde ansızın Halil Sultan'a saldırdı.¹¹³ Halil Sultan'ın askerleri durumdan habersiz yağma ile meşgul iken pusudan çıkan Hudaydâd Hüseynî'nin adamları onlara saldırıp çoğunu öldürdüler, bir kısmı da kaçtı. Halil Sultan'ın kendilerini öldüreceği korkusu ile Emirzâde Muhammed Cihangir'in Hudaydâd Hüseynî tarafına meyletteler. Bu durumdan Şahruh'un memnun kalacağını, çünkü onun Hudaydâd Hüseynî'ye destek verdiğini düşünüyorlardı.¹¹⁴ Halil Sultan'ın yakın adamlarından Seyyidî Ahmed el-Bukrâ, daha önce kendi yanından kaçan birine teslim edilerek öldürüldü. Halil Sultan'ın has adamlarından olup da gönülsüz bir şekilde savaşa gelmiş olan Mürid'i de yakalayıp ibret olması için fâsik ve hırsızlık suçu işleyenler gibi kulağını, burnunu, dudağını ve bir elini kestiler. Bu olayı duyan Halil Sultan'ın adamları korkup dağıldılar. Ona da kaçmasını söylediler. Halil

¹¹¹ İbni Arabşah, s.415-416; El-Hüseynî, s.69; Tacü's-Selmâni, s.108-109; Hâfız-i Ebrû, C.3, s.278; Abdürrezzak es-Semer kandî, C. 2/1, s.95; Hasan-ı Rumlu, s.70; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.95.

¹¹² Tacü's-Selmâni, s.110-111.

¹¹³ El-Hüseynî, s.69; Tacü's-Selmâni, s.108-109; Hâfız-i Ebrû, C.3, s.279; Abdürrezzak es-Semer kandî, C.2/1, s.95; Devletşâh, s.423; Hasan-ı Rumlu, s.71; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.95.

¹¹⁴ Tacü's-Selmâni, s.111.

Sultan; "Eğer ben saygıdeğer sevgilim olmaksızın bir adım atarsam hata olur. Daha ilk adım zarar ve pişmanlığa yol açar" diyerek Bulungur yolunu tuttu. Ordusu ise da tamamen dağıldı.¹¹⁵ Bu mücadelede yenilen Halil Sultan kaçarak 13 Zilkaade 811/30 Mart 1409 tarihinde Şiraz'ın yıkık bir kalesine geldi¹¹⁶ Kalenin kapısına varıp Şad-Mülk'ün durumunu sorduğunda ona iç kapıyı gösterdiler. Halil Sultan kendisini iç kaleye attı. Tacü's-Selmânî'nin ifadesiyle, Halil Sultan'ın sevgilisini görünce; "O, ona felâketli bir günün karanlığında, gerdek gecesinin mum ışığı gibi göründü"¹¹⁷ Yanında kalan az sayıdaki adamı ve eşyaları kalenin içine taşıdı. Tüm malları Hodaydâd Hüseyinî'nin adamlarının eline geçti.¹¹⁸

Halil Sultan şaşkınlık ve çaresizlik içinde iken Emîr Hodaydâd Hüseyinî'nin, Türkmen Mahmud adında bir nökeri kale kapısının yakınına gelerek Hodaydâd'ın onu baba yerine koyduğunu, hemen serbest bırakıp idareyi yeniden ona bırakmak niyetinde olduğunu söyledi. Ancak Halil Sultan bu durumda sadece kendi canını ve sevgilisini düşünüyordu. Çaresiz Türkmen Mahmud'a teslim oldu. Türkmen Mahmud onu kaleden dışarı çıkarttı. Bu sırada Emîr Hodaydâd Hüseyinî kale kapısına gelmişti. Halil Sultan'ı attan indirip giydiği keten elbise ve sultanlık elbisesini çıkartıp mücevherlerle süslü elbiseler yerine yamalı elbiseler, başına da yırtık bir şeyler geçirdiler. Bu halde bir katıra bindirip Emîr Hodaydâd Hüseyinî'ye getirdiler. O, Halil Sultan'ın ehliyetsiz ve beceriksizliği, bölgenin perişan vaziyeti ve ülkenin harap hale gelmesi konusunda şikâyetlerde bulundu ve ona ağır sözler söyledi. Sonra onu bir adamına teslim etti. Emîr Hodaydâd Hüseyinî, Emirzâde Cihangir'i sultan ilan ederek kendisi de tâbi olduğunu söyledi. Emîr Hodaydâd Hüseyinî'nin adamları peşinden Halil Sultan'ı getirip

¹¹⁵ Tacü's-Selmânî, s.112.

¹¹⁶ Tacü's-Selmânî, s.108-109; , El-Hüseyinî, s.69; Hâfız-i Ebrûr, C.3, s.279; Abdürrezzak es-Semerkindî, C.2/1, s.95; Devletşâh, s.423; Hasan-ı Rumlu, s.71; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.95.

¹¹⁷ Tacü's-Selmânî, s.112.

¹¹⁸ Tacü's-Selmânî, s.112-113.

kendi çadırının yanına eski bir Tangut Çadırı kurarak etrafa da iki yüz kişiyi görevlendirerek Şâd Mülk'ü birlikte gözetim altına aldılar.¹¹⁹ Halil Sultan'ı emirler hapsedince şu beyiti söyledi:

“Dün insanın gönlünü nurlandıran bir vuslat bugün âlemi yakan bir ayrılık.

Yazık ki zaman, ömrünün defterine bir gün vuslatı, diğer gün için de bu ayrılığı yazmış.”¹²⁰

Emîr Hudaydâd Hüseyinî, Halil Sultan'ın mührünü taşıyan hüküm ve fermânlarını Turan memleketlerine gönderdi. Halil Sultan'dan, Semerkand'ın koruyucu ve güvenlikçilerine bir fermân yazıp damgalamasını, fermânda Emîr Hudaydâd Hüseyinî'nin kendisini tutsak aldığını kendisine baba gibi iyi davrandığını¹²¹ 3-4 yıldır Erg-i Âli haphânesinde bulunan oğlu Abdülhalik'i serbest bırakarak kale ve şehrin kapılarını açıp ona teslim etmelerini yazdırdı. Emîr Hudaydâd Hüseyinî, Halil Sultan'ı yanına çağırarak diğer emirlerin de kendisine boyun eğmelerini aksi halde kendisini öldüreceğini söyledi.¹²² Kendisi de etrafa da mektuplar göndererek; “Sizin hükümdarınızın genel vâlisiyim. Eğer siz bana itaat ederseniz ben de ona itaat ederim.¹²³ Ben bu işi Halil Sultan adına yapıyorum” dedi.¹²⁴

Halil Sultan'ın Semerkand'a gönderdiği buyruk şehirde duyuldu. Soruşturma sonucunda buyruğun doğruluğu anlaşıldıktan sonra Abdülhalik'i hapisten çıkartıp hükümlü elbiseleri yerine hil'atlar giydirdiler. Şehri de ona teslim ettiler. Halil Sultan bir hilenin içine düştüğünü anladı ve şu beyiti okudu:

Allah Selâmet versin dostumuz olmayan gayr-ı âşına o kişiye,

¹¹⁹ Tacü's-Selmânî, s.113. İ Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, s.84; İbni Arabşah, Halil Sultan'ı tutsak alan Emîr Hudaydâd Hüseyinî'nin bir taraftan da Halil Sultan'a ağır yeminler ederek ona sâdık olduğunu, asla kötülük etmeyeceğini söylediğini kaydetmiştir. İbni Arabşah, s.417.

¹²⁰ Devletşâh, s.423.

¹²¹ Hâfız-i Ebrû, C.3, s.279; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.2/1, s. 95.

¹²² Tacü's-Selmânî, s.113-114.

¹²³ İbni Arabşah, s.417.

¹²⁴ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.95.

Zahiren dost görünen bir kişiden gelmiştir bu bela çünkü¹²⁵

Çok güçlü bir orduya kavuşan Emîr Hudaydâd Hüseyîni ve Emîr Şeyh Nureddîn, Muhammed Sultan'ın oğlu Muhammed Cihangir'i sultan ilan edip Halil Sultan'ı tutsak olarak ¹²⁶Emîr Argunşah ve Emîr Allahdâd'ın yüzüne bile bakmadan Cend ve Hocend ordularını önlerine, Türkistan ve Özkent askerlerini de arkalarına alarak¹²⁷ Semerkand'a doğru yola çıktılar.¹²⁸ Semerkand'da Dilgûşâ Bağ'na kondular.¹²⁹ Beyler her gün Cihangir'i selamlamaya çıkarken Emîr Hudaydâd Hüseyîni, Emîr Şeyh Nureddîn'i tutuklamaya niyet etti. Emîr Şeyh Nureddîn de onun hakkında aynısını düşünüyordu. Ancak Emîr Hudaydâd Hüseyîni'nin Emîr Şeyh Nureddîn'i ele geçirmesi daha mümkün olduğundan Emîr Şeyh Nureddîn gece ayrılarak Otrar'a doğru yola çıktı.¹³⁰

Halil Sultan'ın tutsak edildiği haberini alan Mirza Şahrüh Ceyhun Nehri'ni geçip 21 Zilkaade 810/18 Nisan 1408'de Mâverâünnehr'e yöneldi.¹³¹ 25 Zilkaade 810/22 Nisan 1408'de Ceyhun kıyısına geldi.¹³² Ordunun bir kısmını da Belh'e gönderdi. Emîr Hudaydâd durumu öğrenince şehre girmek istediye de şehirdekiler kapıyı kapattılar.¹³³ Emîr Şeyh Nureddîn, Mirza Şahrüh'un geldiğini duyunca onun üzerine yöneldiyse de Emîr Hudaydâd onun ordusunu dağıtıp Semerkand tarafına döndü.¹³⁴ Mirza Şahrüh'un Ceyhun Nehri'ni geçtiğini öğrenen Emîr Hudaydâd Hüseyîni mücadele edemeyeceğini bildiği için Emîr Argunşah ve Baba Turmuş'u, Halil Sultan'ın aşkıyla ya-

¹²⁵ İbni Arabşah, s.417.

¹²⁶ El-Hüseyîni, s.69; Hasan-ı Rumlu, s. 71.

¹²⁷ İbni Arabşah, s.418.

¹²⁸ İbni Arabşah, s.418; El-Hüseyîni, s.69; Hasan-ı Rumlu, s.71.

¹²⁹ El-Hüseyîni, s.69; Hasan-ı Rumlu, s.71.

¹³⁰ El-Hüseyîni, s.69.

¹³¹ İbni Arabşah, s.418; Hâfız-i Ebrû, C.3, s.282; Devletşâh, s.423; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 2/1, s. 96; Hasan-ı Rumlu, s.71.

¹³² Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.95-96; Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamani*, s.85.

¹³³ El-Hüseyîni, s.70.

¹³⁴ Hâfız-i Ebrû, C.3, s.282; Devletşâh, s.423; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.2/1, s.96; Hasan-ı Rumlu, s. 71.

nan Şâd Mülk'ü dahi Semerkand'da bıraktı.¹³⁵ Halil Sultan'ı bağlayarak Türkistan tarafına kaçtı.¹³⁶ Kaçarken de Semerkand civarındaki halkın mallarını ve hayvanlarını yağmaladılar.¹³⁷

Mirza Şahruh'un ordusu Ceyhun'u geçince Emîr Hudaydâd Hüseyinî'nin elçileri geldi.¹³⁸ Mirza Şahruh'un Mâverâünnehr'i Cihangir'e vermeyi kabul ettiği takdirde Halil Sultan ve Şâd Mülk'ü teslim edeceğini bildirdi.¹³⁹ Elçiye ne cevap verildiği bilinmiyorsa da Mirza Şahruh'un Ceyhun Nehri'nin kıyısında Hisar üzerine bir birlik gönderdiği, ordunun kalan kısmı ile kendisinin de Huzar üzerine yürüdüğü biliniyor. Mirza Şahruh daha Kûy-i Ten denilen yerde iken Şâd Mülk ordugâhına getirildi. Huzar'a gelindiğinde ise Emîr Hudaydâd Hüseyinî'nin Halil Sultan'ı alarak Semerkand'dan ayrıldığı, Emîr Allahdâd, Emîr Argunşah ve Baba Turmuş'un Semerkand kalesinde kaldıklarını, şehrin idaresini de Abdülevvel'e in ele aldığı öğrenildi. Emîr Allahdâd ve diğer beyler, şeyhülislamın telkini ile Mirza Şahruh'a karşı savaşmaktan vazgeçtiler. Mirza Şahruh, içlerinde atabeyi Alâeddîn Alike Kükeltaş olmak üzere bir kısım beyleri Semerkand'a gönderdi. Önce Tirmiz, oradan Keş ve en sonunda Semerkand'a ulaştı.¹⁴⁰ Kendisi de 27 Zilhicce 811/13 Mayıs 1409'da Semerkand'a girdi.¹⁴¹ Şehir nasıl Halil Sultan tarafından dört yıl önce kan dökülmeden alınmışsa şimdi de Mirza Şahruh tarafından aynı şekilde teslim alındı.¹⁴²

Başta Emîr Şeyh Nureddîn ve Emîr Mübeşşir olmak üzere birçok emîr ve ileri gelen devlet adamı huzuruna çıkıp ona itaat

¹³⁵ İbni Arabşah, s.419.

¹³⁶ İbni Arabşah, s.418-419; Hâfız-i Ebrû, C.3, s.282; El-Hüseyinî, s.70; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.2/1, s. 96; Devletşâh, s.423; Hasan-ı Rumlu, s.71.

¹³⁷ Devletşâh, s.423.

¹³⁸ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.95-96.

¹³⁹ Hâfi, s.180 Hâfız-i Ebrû, C.3, s.281; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.96; Aka, *Mirza Şahruh ve Zamani*, s. 85.

¹⁴⁰ İbni Arabşah, s.419; El-Hüseyinî, s.70; Hâfi, s.189.

¹⁴¹ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.96; Beatrice Forbes Manz, "Timurids", *Eİ²*, Vol.X, Leiden-Brill 2000, s.513.

¹⁴² Hâfız-i Ebrû, C.3, s.282; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 2/1, s.96; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamani*, s.96.

ettiler.¹⁴³ Her ne kadar Emîr Hudaydâd Hüseyinî Semerkand halkına yaptığı icraatları Halil Sultan adına yaptığını söylese de halk gerçeği bildiği için dağılmıştı. Bu durum Mirza Şahrüh'un Semerkand'ı kolayca ele geçirmesinde etkili oldu.¹⁴⁴ Mirza Şahrüh Semerkand'a gelirken Emîr Argunşah ve Emîr Allahdâd onu karşılamak istediyse de Emîr Abdülevvel'in Emîr Allahdâd ile arası iyi olmadığı için onları alı koydu. Mirza Şahrüh şehre gelene kadar düzeni sağladı.¹⁴⁵

Emîr Allahdâd ve Emîr Argunşah'a işkence edilerek aldıkları hazineyi geri vermeleri istendi. Aynı şekilde Hoca Yunus Simnânî de onlar gibi önce işkenceye tabi tutuldu sonra idam edildi.¹⁴⁶ Şâd Mülk'e dahi işkenceler yapıldı. Sakladığı malları ve hazineyi ele geçirmek için dikenli bir ağaca bağlanmış gibi işkence ettiler. Elinde avucunda ne varsa aldıktan sonra ipe bağlayıp pazar pazar dolaştırarak rezil ettiler. Onu koruyanlar aşağılandı.¹⁴⁷ Bu sırada Şâd Mülk'e yapılan kötü muameleler arasında kulağı ve burnunun kesildiği de kaynaklarda yer almıştır.¹⁴⁸ Şâd Mülk'e işkence yapıldıktan sonra şehrin kapısında teşhir edildi.¹⁴⁹ Barthold Mirza Şahrüh'un Şâd Mülk'e yapılan muameleyi bizzat emrettiği fikrindedir.¹⁵⁰

Baba Turmuş'un sülâlesinden çoğu kişi öldürüldü. Kendisine de ağır işkenceler edildi. Baba Turmuş mallarının yerini göstermesi için götürülürken havuzun kenarından geçerken suya atlayıp öldü. Şehirde yeni görevlendirmeler yapan Mirza Şahrüh Emîr Allâhdâd'a işkence ettirip mallarını müsadere ettikten sonra öldürttü.¹⁵¹

Halil Sultan tutsakken amcası Mirza Şahrüh'a şu hüznün dolu mektubu yazdı: "Ey Hediye veren ve emelleri hâsıl eden

¹⁴³ Tacü's-Selmânî, s.60; Hasan-ı Rumlu, s. 71.

¹⁴⁴ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.95.

¹⁴⁵ İbni Arabşah, s.419.

¹⁴⁶ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.97; Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, s.86.

¹⁴⁷ İbni Arabşah, s.421. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.97.

¹⁴⁸ Devletşâh, s.423.

¹⁴⁹ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.97; Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, s.86.

¹⁵⁰ Barthold, *Halil Sultan*, s.162.

¹⁵¹ İbni Arabşah, s.420; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.97,

Tanrı. Bizim artık bundan ziyade ayrılığa tahammülümüz kalmadı. İdbar merhaba diyerek gelip bize komşu oldu. İkbâl: Hayırlı vakitler olsun diyerek geçip gitti. Dostlarımdan diyarımdan gelen hoş rüzgârların kokularına canım feda olsun. İster gamlı ister neşeli olsun. Mademki her ikisinin de bu deyr'den geçip gitmesi mukarrerdir. O halde ne onun mihnetinden gamlan ne de fena bir talihe mazhar olduğun için sevin. Kâvus, bu dünyanın kendi yüreğinde bıraktığı yarayı nasıl unuttu? Keykûbâd kara talihinden ne zaman sevindi. Ey Halil, şimdi ayrılığın şeşderinde (satrançta kapalı bir hâne) bulunuyorsun. Fakat günün birinde herkes ile başka türlü oynayan felek seni azatlığa kavuşturur. Adaletli Tanrı beni bir takım alçakların elinde esir eti. Adalet sahibi tanrı elinden halka şikâyette bulunmak küfürdür." Mirza Şahruh, yeğeninin yazdığı bu gazeli okuduğu zaman çok üzüldü ve ağladı.¹⁵²

Mirza Şahruh şehirde babasının kabrini ziyaret edip hazineni mühürledikten sonra Semerkand'da tahta oturdu. Burada halkın ve beylerin gönlünü aldıktan sonra Emîr Hudaydâd Hüseyinî'nin peşine düştü. Hocend suyuna ulaşınca durumu haber alan Emîr Hudaydâd Hüseyinî Moğollara sığındı.¹⁵³

812/1409 Emîr Hudaydâd Hüseyinî, Andigan'a geldiğinde yanındaki Halil Sultan'ın aklını çelmeyi başardı. Ona bağlı kalacağına dair yeminler edip onu Andigan'da bırakarak Moğollara gitti.¹⁵⁴ Bunu duyan Mirza Şahruh; Emîr Seyyid Ali Tarhan, Mirza Rüstem, Emîr Nuşirvan ve Emîr Şah Melik, tarafından Moğolların üzerine gönderdi.¹⁵⁵

Emîr Timur'un ölümüyle rahat bir nefes alan Moğollar, Halil Sultan'a içinde kıymetli bir tahtın da bulunduğu hediyeler gönderip onun hükümdarlığını tebrik etmişlerdi. Halil Sultan

¹⁵² Devletşâh her ne kadar Halil Sultan'ı bu hale getirenlerin elinden kurtarmak için büyük emirlerinden Emîr Şah Melik'i intikam alması için görevlendirdi demekteyse de metin de de bahsedildiği üzere Mirza Şahruh'un bizzat olaya müdahil olduğu ve orduyla yola çıktığı diğer kaynaklarda yer almıştır. Devletşâh, s.424.

¹⁵³ El-Hüseyinî, s.70.

¹⁵⁴ İbni Arabşah, s.422.

¹⁵⁵ Alan, s.94.

da onlara aynı şekilde karşılık vermişti.¹⁵⁶ Emîr Hudaydâd Hüseyinî Moğollara gidince Moğollar, Halil Sultan'a elçi gönderecek onun gerçek niyetini bildiklerini, ama Halil Sultan'a karşı derin bir saygı beslediklerini, kendisi ne isterse onu yapacaklarını Halil Sultan isterse onu öldüreceklerini söylediler. Halil Sultan elçiye, Emîr Hudaydâd Hüseyinî yaptıklarını bir bir sayarak siz her şeyi gayet iyi biliyorsunuz. Gereğini yapın dedi.¹⁵⁷ Moğol hükümdarı Muhammed Han, Şem-i Cihan yakınlarında Emîr Hudaydâd Hüseyinî'yi öldürerek kellesini Abdürrezzak Semerkandî'ye göre Emîr Şah Melik'e, İbni Arabşah'a göre ise Halil Sultan'a teslim etti.¹⁵⁸

Emîr Hudaydâd Hüseyinî'nin Moğollar tarafından öldürülmesinden sonra Halil Sultan emîrleri yanına çekip onlardan bî'at aldı. Emîr Hudaydâd Hüseyinî'nin oğlu Emîr Abdülhalik'i bağladı ve Alankûh Kalesi'ne sığındı.¹⁵⁹ Emîr Şah Melik kaleyi

¹⁵⁶ İbni Arabşah, s.422.

¹⁵⁷ İbni Arabşah, s.422; Hâfız-i Ebrû, C.3, s. 300; Devletşâh, s.424; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.2/1, s.103.

¹⁵⁸ İbni Arabşah, s.422; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 2/1, s.103; Hasan-ı Rumlu, s.73. Emîr Şah Melik, Hudaydâd'ın başı ile onun oğlu Şahruhiye hâkimi Allahdâd'ın başını Mirza Şahruh'a gönderdi. Hâfız-i Ebrû, C.3, s.300; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 2/1, s. 103. Hudaydâd Hüseyinî'nin Moğollarca öldürülmesi hakkında kaynaklar hemfikir olmalarına rağmen onun kimlerin etkisiyle öldürtüldüğü konusunda farklı kayıtlar mevcuttur. İbni Arabşah'a göre Hudaydâd Hüseyinî, Halil Sultan'ı hapsederek kendisi Moğollardan yardım istediğinde bulunmuş, Moğollar Halil Sultan'ın kendilerine daha önce gösterdiği teveccühü hatırlayarak ne yapmaları gerektiğini sormuşlar. Halil Sultan'ın öldürün cevabı ile de onu öldürüp kellesini Halil Sultan'a göndermişlerdir. İbni Arabşah, s.423. El-Hüseyinî'ye göre ise Hudaydâd Hüseyinî Moğollardan yardım isteyince Moğollar on bin kişi ile yardıma geldiler. Mirza Şahruh bu durumda bir hileye başvurdu. Hudaydâd Hüseyinî'ye elçi göndererek sen bize Cete ile savaşmaya söz vermiştin. Şimdi Cete liderlerini yakala ve bize teslim et ki seni bağışlayalım dedi. Mektubu alan elçi Moğollar tarafından yakalandı. Cete Emîri, Hudaydâd Hüseyinî'yi yanına çağırıp mektubu okudu ve ona bir söz bırakmadan öldürdü. El-Hüseyinî, s.70. Aynı kaynak Hudaydâd Hüseyinî'nin Moğollar tarafından öldürülmesinden sonra Halil Sultan'ın yanındaki askerlerin Moğollara saldırarak çoğunu öldürüp ganimetlerle döndüklerini kaydetmiştir. El-Hüseyinî, s.70.

¹⁵⁹ El-Hüseyinî, s.70-71; Hâfız-i Ebrû, C.3, s. 303; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 2/1, s.105; Alan, s.94. İbni Arabşah, Moğolların Halil Sultan'a büyük saygı gösterdiklerini hatta aralarında tahtın da bulunduğu hediyeler gönderdiklerini kaydetse de onların ciddi bir askerî yardımda bulunmadığı anlaşılıyor. Çünkü Halil Sultan Hudaydâd'ın oğlu Abdülhalik ile birlikte Alankûh (Allay) kalesine çekilmek zorunda kalmıştı. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.98.

kuşattı. Halil Sultan, Emîr Hudaydâd Hüseyinî'nin oğlu Emîr Abdülhalik'in aracılığıyla Emîr Şah Melik'e haber gönderip kuşatmayı kaldırmamasını, kendisinin bizzat Mirza Şahruh'a gideceğini söyleyince Emîr kuşatmayı kaldırdı.¹⁶⁰ Ancak Halil Sultan buradan Mirza Şahruh'un yanında değil de onun Mirza Şahruh'un izniyle Otrar'a dönen Emîr Şeyh Nureddîn'in yanına gitti. Halil Sultan izniyle Alankûh'da bulunan Emîr Şeyh Nureddîn'in yanına gitti.¹⁶¹

Mirza Şahruh; Emîr Alike Kükeltaş, Emîr Hasan Sûfî Tarhan ve Emîr Şah Melik'i Halil Sultan'a gönderdi. İtaat ederse saygı göstermelerini, aksi halde zor kullanmalarını söyledi. Halil Sultan'ın tekrar sultan olacak gücü kalmamış hatta neredeyse canından olacaktı. Mirza Şahruh'un yanına gitmekten başka da çaresi yoktu. Mirza Şahruh ile Halil Sultan Sir Deryâ üzerinde Aksulat'tan Otrar'a giden yol üzerindeki Uzun Ata denilen yerde buluştular. Halil Sultan ve Emîr Şeyh Nureddîn daha önceden buraya gelmişlerdi. Emîr Şah Melik ile Emîr Alike Kükeltaş da Halil Sultan ile görüşmek için kısa süre önce Otrar'dan gelmişlerdi. Emîr Şeyh Nureddîn'in arabuluculuğunda Halil Sultan ile Mirza Şahruh 27 Zilhicce 811/13 Mayıs 1409 tarihinde¹⁶² anlaşma yaptı.¹⁶³

Mirza Şahruh, huzuruna gelen Halil Sultan'ı çok iyi karşıladı. Yaptığı işler konusunda hiçbir şey söyleyip onu incitmedi. Şâd Mülk'ü de getirip kendisine teslim etti.¹⁶⁴ Yeğenine çeşitli hediyeler verdi. Mirza Şahruh, Halil Sultan karşılaşmasını bazı kaynaklar anlaşma olarak belirtse de aslında Halil Sultan çaresizdir ve bir anlaşma yapacak durumda değildir. Ancak

¹⁶⁰ Hâfız-i Ebrû, C.3, s. 303; Abdürrezzak es-Semerkindî, C. 2/1, s.105.

¹⁶¹ Hâfız-i Ebrû, C.3, s.305; Abdürrezzak es-Semerkindî, C. 2/1, s.105-106; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.98; Aka, *Timur ve Devleti*, s.55; Aynı Müellif, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, s.87. Barthold'a göre Halil Sultan Fergana ile Otrar arasındaki mesafeyi Moğolların desteği ile aşmış olmalıdır. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.98.

¹⁶² Dizer, s.38.

¹⁶³ El-Hüseyinî, s.70; Hâfız-i Ebrû, C.3, s.305; Abdürrezzak es-Semerkindî, C. 2/1, s.106; Hasan-ı Rumlu, s.74; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.99; Aka, *Timur ve Devleti*, s.55; Aynı Müellif, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, s.88; Alan, s.94.

¹⁶⁴ İbni Arabşah, s.424; Ando, s.115.

Şahruh'un inisiyatif ve merhameti ile hayatını devam ettirecek durumdadır. Bu nedenle bir anlaşmadan ziyade Mirza Şahruh'un lütfuyla Halil Sultan affedilmiş ve ona yeni görev yeri verilmiş olmalıdır. Zaten İbni Arabşah ve Devletşah bu olayı doğrular nitelikte Halil Sultan'ın Mirza Şahruh'a teşekkür ettiğini, Mirza Şahruh'un da onun eski kusurlarından hiç bahsetmediğini anlatmasına bakılırsa bir anlaşmanın değil de bir lütfun olduğu açıkça anlaşılır.¹⁶⁵ Artık Halil Sultan'ın hükümdarlık dönemi bitmişti. Halil Sultan üç yıl dokuz ay hüküm sürdü. Emîr Timur'un otuz üç yılda topladığı serveti tüketti.¹⁶⁶ Saltanatının yıkılmasına Şâd Mülk'ün sebep olduğu açıktır.¹⁶⁷

Halil Sultan olayını halleden Mirza Şahruh Mâverâünnehr ve Türkistan vilâyetlerini oğlu Mirza Uluğ Bey'e verdi. Yanına da Emîr Şah Melik'i atabeg tâyin etti. Halil Sultan'ı yanına alarak Horâsân'a doğru yola çıkıp 4 Şaban 812/12 Aralık 1409 da Herât'a geldi.¹⁶⁸

4. Rey Vâliliği Sırasında Halil Sultan'ın ve Şâd Mülk'ün Ölümleri

Mirza Şahruh, Halil Sultan'ı da yanına alıp Ceyhun Nehri'ni geçip Herât'a doğru giderken Bağdad sınırına kadar Rey, Kum, Hemedan ve Dinever vilâyetlerini ona verdi.¹⁶⁹ Halil Sultan, Mirza Şahruh ile birlikte Mâverâünehr'den Herât'a geldi. Bir süre burada dinlendi. Düzenlenen toyda eğlendikten sonra görev yeri Rey'e doğru hareket etti.¹⁷⁰

Emîr Hamza Kutuku, Emîr Polad ve Emîr Hızır sipahi de onunla birlikte 7 Zilkaade 812/13 Mart 1410 tarihinde yola çıktı.

¹⁶⁵ İbni Arabşah, s. 424; El-Hüseynî, s.70-71; Hâfız-i Ebrû, C.3, s. 305; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 2/1, s.106; Devletşâh, s.424; Hasan-ı Rumlu, s.74; Alan, s.94.

¹⁶⁶ El-Hüseynî, s.71; Devletşâh, s.422; Hasan-ı Rumlu, s. 78.

¹⁶⁷ Hasan-ı Rumlu, s.78.

¹⁶⁸ İbni Arabşah, s.424; El-Hüseynî, s.70-71; Hâfız-i Ebrû, C.3, s. 305; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 2/1, s.106; Devletşâh, s.424; Hasan-ı Rumlu, s.74; Ando, s.115; Alan, s.94.

¹⁶⁹ İbni Arabşah, s.423; Shiro, s.115. Ayrıca ona nekkâre de verdi. Devletşâh, s. 425.

¹⁷⁰ El-Hüseynî, s.71; Hâfız-i Ebrû, C.3, s. 353-354; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 2/1, s.121;Ando, s.115.

Emîrler birkaç merhale Halil Sultan ile birlikte gittiler.¹⁷¹ Halil Sultan on bin süvâri ile 7 Zilkaade 812/13 Mart 1410 tarihinde Irak-ı Acem'e geldi.¹⁷² Rey'de iki buçuk yıl hüküm sürdü ve burada bazı kaynaklara göre iki üç gün bazılarında göre üç dört gün hasta yattıktan sonra 16 Receb 814/4 Kasım 1411 Çarşamba günü öldü.¹⁷³ Hastalığı belli değildi.¹⁷⁴ Genç yaşta öldüğü için etraftaki insanlar çok üzüldüler.¹⁷⁵ Claviyo'nun, Semerkand'da iken Halil Sultan'ı yirmi yaşında diye kaydettiğine ve Yezdi'nin Emîr Timur öldüğünde yirmi bir yaşında olduğunu kaydetmelerine bakılırsa öldüğündeki yaşının yirmi sekiz civarında olduğu doğru çıkar.¹⁷⁶ İbni Arabşah, Mirza Şahrüh'un onu zehirlediğini bunun ortaya çıkmaması için tüm gayreti sarf ettiğini kaydetmiştir.¹⁷⁷

Devletşah, Halil Sultan'ın ölmeden önce şu beyti okuduğunu kaydetmiştir:

Ben cahillikle kimse bizim yayımızı çekemez derdim.

Ölüm geldi bizim yayımızı çekti.¹⁷⁸

Şâd Mülk de kocasından sonra çok üzülmüş ve yaşamak istemeyip intihar etmiştir.¹⁷⁹

İbni Arabşah; Şâd Mülk'ün ise Halil Sultan'ın üzüntüsüyle "Sensiz dünya bana ne gerek!" diyerek gözyaşları içinde şu dörtlüğü okuduğunu

Sendin şu göz bebeğimin karası

Sana bakarak ağladı, hep ağladı

¹⁷¹ Hâfız-i Ebrû, C.3, s. 354; Muiz, s. 147; Abdürrezzak es-Semerkandî, C.2/1, s.152; Devletşâh, s.425 Mîrhând, s.605; Hasan-ı Rumlu, s.78, dn 150.

¹⁷² Hâfız-i Ebrû, C.3, s. 354; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 2/1, s.122; Mîrhând, s.605.

¹⁷³ İbni Arabşah, s.424; Hâfız-i Ebrû, C.3, s. 437; Muiz, s. 147; Devletşâh, s.425; Abdürrezzak es-Semerkandî, C. 2/1, s.152; Hasan-ı Rumlu, s.78, dn 150; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.99. Aynı Müellif, *Halil Sultan*, s.162.

¹⁷⁴ Hâfız-i Ebrû, C.3, s. s.439.

¹⁷⁵ İbni Arabşah, s.423; Hâfız-i Ebrû, C.3, s.439. Halil Sultan 28 yıl 22 gün yaşadı. Klaviyo, s. 96-97; Muiz, s. 147; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s. 72.

¹⁷⁶ Claviyo 153; Şerefüddin Ali Yezdi, s.451; Hasan-ı Rumlu, s.79, dn 150.

¹⁷⁷ İbni Arabşah, s.424; Ando, s.115.

¹⁷⁸ Devletşâh, s.425.

¹⁷⁹ İbni Arabşah, s.424; Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.99; Dizer, s.38.

Senden sonra yaşamak bana ne gerek

Senin için hep endişeliydi bu yürek

daha sonra eline hançeri alıp göğsüne sapladığını, hançerin göğsünün bir yanından girip öbür yanından çıktığını herkes bu duruma çok üzüлüp gözyaşına boğulduğunu kaydetmiştir.¹⁸⁰ Aynı müellif, Halil Sultan ile Şâd Mülk'ün cenazesini bir mezara koyduklarını ve zamanın insanlarının onlara şu hüznü beyiti okuduklarını kaydetmiştir.

Garibiz biz, ey komşular, bu yerde

Garibin dostu yine garibdir gurbette ¹⁸¹

Halil Sultan ve Şâd Mülk'ün mezarı Rey'deki Tuğrul Burcu'nda (Burc-ı Tuğrul) gömülü oldukları rivayet edilmektedir.¹⁸² Bu üzüntü bitmeden Halil Sultan'ın Meşhed'de bulunan annesi Hanzâde'nin de ölüm haberi geldi ve orada toprağa verildi.¹⁸³ Hâfız-i Ebrû bu iki ölümün halkı çok üzdüğünü bu üzüntüden insanların içlerinden adeta dumanlar çıktığını kaydetmiştir.¹⁸⁴ Halil Sultan çok yakışıklı, iyi ahlâklı, zarif ve cömert bir şehzâde idi.¹⁸⁵ Onun hakkında İbni Arabşah" Yusuf gibi yakışıklı, Muhammed gibi güzel ahlâklı, Halilürrahmân gibi mülayim, İsmail gibi sadık, güler yüzlü ve latif tabiatlı biriydi. Yaratıcı onun faziletlerini "kaf" ve "nun" harfleriyle yazıp gayet güzel "hareke" ve sükûn" süslemişti. Onun özel levhasına yazılan ilk şey "elif" gibi boyu idi. Onun "lâm"ından dönen kişiler "dal" ve "cim" gibi eğilip hizmetinde yay gibi bükülüp kaldılar. "Sin" harfinin dişleri gibi muntazam dişleri, ağzının "mim" harfi gibi hoş biçimi nedeniyle hiçbir zaman yalan söylemekle veya verdiği sözden dönmekle suçlanmadı. Huzuruna çıkabilen her insan onun nimetlerinden abad oldu. Buna karşılık kendisine söz verdiği halde sözünü tutmayan, ahbine vefa etmeyen herkese karşı üstünlük sağladı. Pâdişâhlar

¹⁸⁰ İbni Arabşah, s.423.

¹⁸¹ İbni Arabşah, s.424.

¹⁸² Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, s.100, dn. 8.

¹⁸³ Hâfız-i Ebrû, C.3, s.439; Hasan-ı Rumlu, s. 79, dn. 150.

¹⁸⁴ Hâfız-i Ebrû, C.3, s.439.

¹⁸⁵ Devletşâh, s. 422.

onu övdüler ve tahta cülûsunu tebrik ederek Tanrı'dan ona başarılar dileyip “Yâsîn Tâhâ” dediler.¹⁸⁶

Halil Sultan zamanında fazıllar çok lütuf gördüler. Onun cömertliği ile ilgili olarak dönemde şu sözler söylendi:

“Senin cömertlik elin, malı, serveti o kadar yerlere, ayaklar altına dökmüştür ki kimse altını topraktan ayırt edemez bir hale gelmiştir.”¹⁸⁷

Halil Sultan şiire ve şairlere pek kıymet verirdi.¹⁸⁸ O şiir ilmini Hâce İsmetullah-ı Buhârî'den öğrendi.¹⁸⁹ Bisâtî onun döneminde Semerkand'da yaşamış ve ona ikramlarda bulunmuştur. Bisâtî Halil Sultan için şu mısrayı söylemiştir.

“Gönül bir şişedir. Senin gözlerin onu köşeden köşeye götürüyor. Korkarım bu sarhoşlar onu kırmasınlar.”¹⁹⁰

Barthold, A. Müller'in Halil Sultan için: “Hayatının romantik yönleri gerçekten o devrin umûmî karakterine az uygundu. Genç yaşta kahramanlıklar göstererek yükselen Halil Sultan Avrupalı Oryentalistlerin belirttiği gibi duygulu bir çoban olmaktan uzaktı.” sözlerinin aksine onun eşine karşı gösterdiği âlicenaplığın, aynı dönemdeki diğer şehzâdelerin davranışlarıyla ve zamanın adetleriyle tezat teşkil edecek derecede olduğunu kaydedip Halil Sultan'dan övgüyle bahsetmiştir.¹⁹¹

Halil Sultan'ın Şâd Mülk'den Emirzâde Muhammed Bekir adında oğlu ve Bad el-Mülk isminde kızı vardı.¹⁹² Bad el-Mülk Ağa Uluğ Bey ile evlenmiştir.¹⁹³

¹⁸⁶ İbni Arabşah, s. 372.

¹⁸⁷ Devletşâh, s.422.

¹⁸⁸ Devletşâh, s.422, 425. Onun yazdığı beyit için bkz. Ali Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, (Haz. Hüseyin Ayan vd.), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., 1995, s.180-181.

¹⁸⁹ Devletşâh, s.425; Manz, *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatih*, s.177.

¹⁹⁰ Ali Şîr Nevâyî, s.9; Devletşâh, s.422.

¹⁹¹ Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s.99; A. Müller, “Der İslam in Morgen und Abendland”, Berlin 1887, C.2, s. 335'ten naklen Barthold, *Halil Sultan*, s.162.

¹⁹² Muiz, s.148-149.

¹⁹³ Muiz, s.161. Ali: Annesi cariyedir. Muiz 148. Kızı Küçük Ağa (Şirin Bike Ağa) ve oğulları Mahmud Bahadır ve Birkül'ün anneleri Cihan Sultan Begim, Arlat kabilesinden Emirzâde Ali'nin kızıdır. Muiz 148-149.

Sonuç

Emîr Timur'un ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadelelerinde Halil Sultan birçok emîrin ve diğer üst düzey devlet adamlarının desteğini alarak hükümdar olmayı başardı. Ancak saltanatını devam ettirmenin en önemli şartının yanındakileri para ve değerli şeylerle hoşnut etmek olduğunu düşünmesi en büyük hatası oldu. Hem Emîr Timur'un yıllarca biriktirdiği hazinesini harcadı hem de bu düşüncesi hükümdarlığında acizliklere sebep oldu. Ancak Halil Sultan'ın asıl sonunu getiren olay Şâd Mülk'e zafiyet göstermesi ve özel hayatı ile devlet hayatını birbirine karıştırmasıdır. Şâd Mülk belki soylu bir aileden gelse veya devlet yönetme tecrübesine sahip bir babanın yanında yetişmiş olsaydı devlet bu kadar zaafa düşmezdi. Ancak onun hem alt tabakadan gelmesi, hem devlet yönetmeden habersiz olması, hem de toplumun en alt katmanlarından kişileri yönetimde söz sahibi yapması hem Halil Sultan'ın saltanatının sonunu getiri hem de yorucu bir hayat ile her ikisinin de ömürlerini bitirdi.

Ancak burada bir tespiti de yapmak gerekir. O da şudur: Şâd Mülk her ne kadar bir cariyeye ve aşağı tabakadan da olsa Halil Sultan'ı çok sevmiştir. Onun devlet yönetimindeki yanlışları, emîrleri küstürmesi, hazineden yaptığı israf boyutunu aşan harcamalar en önemli eksikliği olsa da bunu Halil Sultan'a zarar vermek için yapmamıştır. Bu belki de Şâd Mülk'ün karakteri, belki içindeki bastırılmış eziklikten kaynaklanmış olabilir. Ama Halil Sultan'dan sonra kendi canına kıyması onun kocasına karşı duyduğu büyük aşkın göstergesidir.

Kaynaklar

Abdülhüseyn-i Nevâî, *Esnâd ü Mükâtebât-ı Târîh-i Îrân ez Timûr tâ Şâh İsmâ'îl*, Tahran 1341.

Abdürrezzak es-Semerkindî (ö. 887/1482), *Matlaü's-Sadeyn ve Mecmau'l- Bahreyn*, C.1/2, 2/1, 2/2, (Edt. A. Hüseyin Nevâî), Tahran: Pejuheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mütalaat-ı Ferhengi, 2004.

Aka, İsmail, *Mirza Şahrüh ve Zamani*, Ankara: TTK, 1994.

- Alan, Hayrunnisa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015.
- Ali Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, (Haz. Hüseyin Ayan vd.), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., 1995.
- Ando, Shiro, *Emîr Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-Ansab*, Berlin 1999.
- Anonim, *Mu'izzu'l-ensâb*, İstoria Kazah u Persidskih İstocnikah, III, (Prevad (Çev). Ş. H. Vahidov), Almatı: Dayk Press, 2006.
- Barthold, W., "Halil Sultan", *İ.A.*, C.5, İstanbul: MEB, 1987, ss.162.
- Barthold, W., *Uluğ Beg ve Zamanı*, Çev. İsmail Aka, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.
- Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseyinî, (862/1458'den sonra) *Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk)*, (Çev. İ. Aka), Ankara: TTK, 2011.
- Devletşâh-ı Semerkandî (ö. 899/1494), *Tezkîretu'ş-Şuarâ (Tezkere-i Devletşâh)*, C. 3, (Trc. Necati Lûgal), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1997.
- Dizer, Muammer, *Uluğ Bey*, Ankara: Kültür Bakanlığı Türk Büyükleri Dizisi, 1989.
- Fâsîh Ahmed b. Celâleddîn Muhammed Hâfî (ö. 849/1445-1446), *Mücmel-i Fâsîhî*, C. 3, (Tsh. ve Thş. M. Ferruh), Meşhed: Kitabfuruş-i Bastan, 1339.
- Hâfız-i Ebrû (ö. 833/1430), *Zubdetü't-Tevârîh*. C.2-3, (Neşr. S. K. Cevâdî), Tahran: Kitabhâne-yi Millî-yi İnan, 1380.
- Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, C.3, (Neşr. Muhammed Debrsiyâkî), Tahran: Kitâbfurûş-i Hayyam, 1362.
- Hasan-ı Rumlu, (ö. 985/1578), *Ahsenü't-Tevârîh*, (Çev. M. Öztürk), Ankara: TTK, 2006.
- Hüseyin Mîr Ca'ferî, *Târîh-i Timurîyân ve Türkmânân*, Tahran 1393.
- İbni Arabşâh (ö. 84/1450), *Acâibu'l-Makdûr fî Nevâib-i Emîr Timur (Bozkırdan Gelen Bela)*, (Arapçadan çev. ve notlar Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yay., 2012.
- Klaviyo, (ö. 1412), *Emîr Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*,

- (Çev. Ö. R. Doğrul), İstanbul: Nakışlar Yay., 1975.
- Manz, Beatrice Forbes, "Timurids", *EI²*, Vol. X, Leiden-Brill 2000, ss.513-516.
- Manz, Beatrice Forbes, *Emîr Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatihî*, (Çev. Zuhâl Bilgin), İstanbul: Kitap Yay., 2006.
- Minorsky, V., "The Qara-qoyunlu and the Qutb-shahs (Turkmenica, 10)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 17, No. 1, (1955), pp. 50-73.
- Mîrhând, (ö. 903/1498), *Ravzâtu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, C. 6, (Neşr. Çapepirûz), Tahran: Kitabfurûşiha-yi Merkezi Hayyam, 1339.
- Mirza Haydar Duğlat (ö.1545'ten sonra), *Tarih-i Reşidî*, (Türkçe Çev. Osman Karatay), İstanbul: Selenge Yay., 2006.
- Nizâmüddîn Şâmî, (ö. 814/1411-1412), *Zafernâme*, (Çev. N. Lügal), Ankara: TTK, 1987.
- Şahin, Mustafa, *Ortaçağ'da Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Tokat 2013.
- Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafername*, (Çev. ve Notlar Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yay. 2013.
- Tâcü's-Selmânî (ö. 812/1410'dan sonra), *Târihnâme*, (Çev. İ. Aka), Ankara: TTK, 1988.
- Yüksel, Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: TTK, 2009.
- Yüksel, Musa Şamil, "Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages*, C.5, S.3, (2010), ss. 2027-2058.

